

The Characters and Beliefs in Lam Yousal Alyhoum Ahad

Sükrü ŞİRİN*

Merve AVLAR**

Abstract

Khaled Khalifa, who is a Syrian writer, scriptwriter, and poet, is among the writers whose name has attracted attention in the world of Arabic literature with his works and awards. Despite the civil war in his country and the psychological destruction brought about by the war, he remains in his land, defending his homeland with his works against the government that dragged his country into civil war and speaks to the world. The work named Lem yusalli aleyhim ehad, which is preferred as a field of study, is the most recently published work of the author in which he fictionalizes the history of Aleppo through a Christian character. Khaled Khalifa, as we could not find a study about him, and the fact that his works were banned due to being regarded as anti-system gives the impression that he is worth studying. Although the work can be examined in terms of many fields, this study aimed to examine the religious structure that played an active role in recent history and had a great effect on the work, with inferences obtained from the characters. Again in this study, information about the religious life of the religions mentioned in the book will be presented by briefly introducing them.

Keywords: Arabic Literature, Religion in Syria, Religious Life, Khaled Khalifa, Lam Yousal Alyhoum Ahad.

Lem Yusalli Aleyhim Ehad Romanındaki Karakterler ve İnançları

Sükrü ŞİRİN

* Assist. Professor, University of Sakarya Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Branch of Arabic Language and Rhetoric, Sakarya, Turkey.
Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye.

ssirin@sakarya.edu.tr

ORCID 0000-0001-8881-9261

** Graduate Student, University of Sakarya Social Science Institute, Department of Basic Islamic Sciences, Branch of Arabic Language and Rhetoric, Sakarya, Turkey.
Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Sakarya, Türkiye.

merveavlr25@gmail.com

ORCID 0000-0002-3360-0462

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 09 December / Aralık 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 26 December / Aralık 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 January / Ocak 2021

Volume / Cilt: 8; Issue / Sayı: 15; Pages / Sayfa: 149-177.

Suggested ISNAD Citation: Sükrü Şirin-Merve Avlar, "Lem Yusalli Aleyhin Ehad Romanındaki Karakterler ve İnançları", Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 8/15 (Ocak-January 2021), 149-177.

www.dergipark.org.tr

Merve AVLAR

Öz

Suriyeli yazar, senarist ve şair olan Halid Halife, son zamanlarda eserleriyle ve aldığı ödüllerle Arap Edebiyatı dünyasında ismi dikkat çeken yazarlar arasında yer almaktadır. Ülkesindeki iç savaşa, savaşın beraberinde getirmiş olduğu psikolojik yıkımlara rağmen topraklarında kalarak eserleriyle vatanını, ülkesini iç savaşa sürükleyen yönetime karşı savunmakta ve dünyaya seslenmektedir. Çalışma alanı olarak tercih edilen Lem yusalli aleyhim ehad adlı eser, yazarın Halep'in yakın tarihini Hristiyan bir karakter üzerinden kurgulayarak anlattığı en son yayımlanan eseridir. Halid Halife hakkında yapılan bir çalışmaya ulaşamadığımız gibi eserlerinin sistem karşıtı olarak kabul edilmesi sebebiyle yasaklanmış olması da hakkında çalışmaya değer olduğu izlenimi vermektedir. Eser, pek çok alan açısından incelenmeye müsait olmakla beraber bu çalışma, yakın tarihi süreçte etkin rol oynayan ve eser içerisinde etkisi büyük olan dini yapıyı, karakterler üzerinden elde edilen çıkarımlar ile incelemeyi amaçlamıştır. Yine bu çalışmada eserde zikredilen dinlerin müntesiplerini kısaca tanıtarak onların dini yaşantısı hakkında karşılaştırmalı olarak malumat sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Suriye'de Din, Dini Yaşantı, Halid Halife, Lem Yusalli Aleyhim Ehad.

GİRİŞ

Suriye; etnik, dinsel, ulusal, mezhepsel açıdan çeşitlilik arz eden bir Ortadoğu ülkesidir. Bu çeşitlilik ülkeye kültürel anlamda zenginlik sağlasa da toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir. Suriye'nin etnik yapısını %90 oranında Araplar oluşturmaktadır. Geriye kalan %10'luk kısmın büyük çoğunluğunu Kürtler oluştururken kalan kısım içerisinde Türkmenler, Ermeniler ve Çerkezler bulunmaktadır.¹ Ülkenin dini yapısında yine en büyük orana sahip olanlar Müslümanlardır. Müslümanların ülke içerisindeki nüfusu %90 oranındadır. Kalan %10'luk kısmı ise çoğunluk sırasına göre Hristiyanlar ve Yahudiler oluşturmaktadır. Ancak İslamiyet'in ve Hristiyanlığın ülke genelinde nüfus bakımından hâkim iki din olduğu bilinmektedir.² Yahudiler ise ülkedeki %10'luk gayr-i Müslim tebaanın ikinci çoğunluğudur. Bölgedeki bu farklılıklar yörenin kültür ve medeniyetini de etkilemiş, orada yetişen yazarlar da eserlerine bunu yansıtılmışlardır.

Eserleriyle ve aldığı ödüllerle Arap Edebiyatı dünyasında dikkat çeken Suriyeli yazar Halid Halife, son eserinde ülkesinde yaşanan iç savaştan uzaklaşarak yakın tarihe doğru tatlı bir yolculuğa çıkmıştır. *Lem yusalli aleyhim ehad* adlı son romanında, Halep'in yakın tarihini Hristiyan bir karakter üzerinden kurgulayarak anlatır. Çalışma konusu olarak belirlenen bu eser, pek çok yönden incelenmeye müsait olmakla beraber, yakın tarihi süreçte etkin rol oynayan ve eser içerisinde etkisi büyük olan dini yapıyı, karakterler üzerinden elde edilen çıkarımlarla incelemektedir. Bu bağlamda olmak üzere çalışmanın konusu, Suriyeli yazar Halid Halife'nin "*Lem yusalli aleyhim ehad*" romanında din olarak belirlenmiştir. Halife'nin

¹ Yakup Mergen, *Suriye İç Savaşı ve Suriyeli Hristiyanlar* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 4.

² Mergen, *Suriye İç Savaşı ve Suriyeli Hristiyanlar*, 6.

son eserinin tercih edilmesinin bir nedeni de bu eserinde dini figürlere diğerlerine nazaran daha geniş yer vermiş olmasıdır. Yazar, son romanıyla yakın geçmişte Suriye’de yaşayan Hristiyan, Müslüman ve Yahudilerin hayatlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini okuyucularına sunmaktadır. Eserde yoğun olarak yer verilmiş olan dinlerin müntesiplerine ve bunların dini yaşantılarına yönelik bu çalışmada, karakterlerin dini anlamdaki radikal veya rahat olarak tanımlanabilecek davranışları tespit edilerek bu davranışlar temelinde karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Gerek tarihsel gerek kurgusal anlamda çok fazla zamansal atlamalar ve kırılmalarla dikkat çeken romanda, inanç olarak Hristiyanlık öncelenmiştir, zira başkahraman bir Hristiyan’dır.

1. Hristiyanlık

Halid Halife, Hristiyan bir ailenin yaşamış olduğu bir sorundan yola çıkarak romanının konusunu oluşturmuştur.³ Romanında bu konuyu işlemesine vesile olan en büyük etken, ailesinin evinde bulduğu abisine ait mektuplardır. Kendisi, romanını kaleme alırken abisinin mektuplarından yararlanmış ve bu mektuplara romanında da yer vermiştir. Yazar, her ne kadar kurgusal bir olayı konu edinmiş olsa da, diğer eserlerinden farklı bir tarzla Halep’in yakın tarihine ışık tutmak istemiş, Halep tarihi içerisinde Hristiyan, Müslüman ve Yahudilerin yaşantısına değinmiştir.

Romanın konusunu, Hristiyan bir ailenin yaşamı oluşturmaktadır. Konu göz önüne alındığında ana kahramanların ve romanda yer alan diğer pek çok şahsiyetin de Hristiyan olması beklenen bir durumdur. Romanın başkahramanı Hanna Krekours’tur. Hanna, Hristiyan bir ailenin çocuğudur. 1856 yılında Mardin’de Osmanlı askerleri tarafından⁴ aile üyelerinin hepsi öldürülmüş⁵ ve hayatına Halep’te, Müslüman bir ailenin yanında devam etmiştir. Hanna’nın karısı Josephine, bakıcısı Margo, hizmetçisi Mariana roman içerisinde dikkat çeken diğer Hristiyan karakterlerdir. Hikâye içinde yer alan karakterler ve dini yaşantılarının ayrıntılı analizi, değerlendirme konusunda daha yararlı olacaktır.

1.1 Kişiler

³ Halife, bu eserinin baştan sona kurgusal olduğunu beyan etmiştir. Eser hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bk. Romman, "من هو حنا؟", (Erişim 4 Aralık 2020).

⁴ Romanda katliam olarak bahsedilen bu olay hakkında resmi belgelerde bir bilgi söz konusu değildir. Kayıtlarda 1840’lı yıllarda merkezî idareye karşı küçük çaplı başkaldırının olduğu, yaşanan iç karışıklığın Mehmet Ali Paşa tarafından bastırıldığı ve ülke genelinde bir kolera salgını gerçekleştiği geçmektedir. 1840’lı yıllarda Mardin’de yaşayanlar hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Taştemiş, "Mardin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim 14 Kasım 2020).

⁵ Yazarın, 1856 Mardin Katliamı olarak okuyucuya sunduğu olay, Krekours ailesinin Osmanlı askerleri tarafından öldürülmesidir. Olayın sebebi; Krekours ailesinin Osmanlı askerlerinden bir subayı öldürmesi olarak bilinmektedir. İşlemiş oldukları cinayetin bedelini tüm aile canlarıyla ödemiştir. Hanna da cinayetin bedelini ödeyenler arasındadır. Ancak ailesinden farklı olarak o, psikolojik tahribatlar yaşayarak bu bedeli ödemiştir. Halid Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad* (Beyrut: Hachette Antonie, 2019), 15.

Romanın başkahramanı Hanna,⁶ halk arasında kötü üne sahip olmasına rağmen, yoksul, fakir ve ihtiyaç sahiplerine cömertçe davranan, Hristiyan dünyasında patrik⁷ gibi söz sahibi kimselerin emirlerine karşı vurdumduymaz tavır takınan, yalan söylemeyen, kadınlarla farklı hikâyelere sahip bir kişi olarak tanınmaktadır. Hanna, halk arasında etki oluşturacak ve sözü dinlenecek kadar yetkiye sahiptir. Kendisi Hristiyan olmasına rağmen⁸ şehirdeki Müslümanlar, Yahudiler ve diğer Hristiyanlar onu destekler ve ona aykırı hareket etmezler. Bununla beraber, ailesinin Osmanlı askerleri tarafından öldürülmesi Osmanlı'ya karşı nefret duygusunun oluşmasına, Osmanlı'nın karşı çıktığı her ne varsa onu desteklemesine sebep olmuştur.⁹ Hanna, Hristiyan olmasına rağmen Müslüman bir kızı sevmiş¹⁰ fakat yine de Josephine isimli bir Hristiyan'la evlenmiştir.

Josephine her pazar kilisede¹¹ dua eden, kilisenin hayır işlerinde büyük bir özveriyle çalışan, züht¹² hayatı yaşayan, dinine düşkün bir kadın kimliği ile romanda ön plana çıkmaktadır. Eşinin ahlak dışı hayatını bilmesine rağmen bunu sorun yapmaz. Bir bayan olarak karşı karşıya kalmış olduğu durum, normal şartlarda kabul edilmesi mümkün değilken Josephine, eşine olan sevgisi nedeniyle, eşinin sorumluluk sahibi ve cömert olması gibi özelliklerini düşünerek kendini avutmakta ve bu durumu problem yapmayı kabullenmektedir. Bu tavrının temelinde de Hanna ile evlenmeden önce onun, halk arasında kötü ahlakı ile ün yaptığını biliyor olması yatmaktadır.¹³

Margo, romanda Hanna'nın ailesinin hizmetçisi olarak tanınmaktadır.¹⁴ Hanna'nın, 1856 Mardin hadisesinde ailesini kaybetmesiyle onun bakımını üstlenen cömert ve merhametli bir kadındır. Hanna ile beraber Mardin'den Halep'e gelerek Müslüman bir aileye sığınmıştır.¹⁵

⁶ Hanna hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Romman, "من هو حنّاء؟".

⁷ Patrik, Ortodoks Mezhebi tarafından seçilmiş büyük din lideridir. Detaylı bilgi için bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 479.

⁸ Hanna, Suriye'deki Süryânîlerden birisidir. Süryânîler, Suriye'de yaşayan Sami ırkına bağlı Hristiyanlardır. Farklı bir soy olmayıp bir mezheptir. Başlangıçta Arâmîlerle aynı çatı altında iken Arâmîlerin putperest bir kavim olması, ayrılmalarına ve Süryânî adı altında bir mezhep kurmalarına sebep olmuştur. Süryânîlerin ilk dini merkezleri Antakya'dır. Bu mezhep, İ.S. I. yy.da Suriye'nin tamamına yayılmıştır. Tarih içerisinde Anadolu ve Mezopotamya başta olmak üzere coğrafi olarak yaygınlık gösteren bu mezhebin günümüzdeki merkezi Şam'dır. Süryânîlerin tarihsel süreci hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İrsat Seyda, "Süryânîler ve Süryânîlik", *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/10,11,12 (1998), 230-231.

⁹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 36.

¹⁰ Hanna'nın âşık olduğu Müslüman kız Ahmed el-Beyazidî'nin kızı Suat'tır.

¹¹ Hristiyanların ibadet yerlerine kilise denmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. " Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 478.

¹² Dünya'ya, içindekilere karşı olumsuz tavır takınmak anlamına gelen zühd; kilet, ibadeti, hayırlı işleri hayatın merkezine koyan yaşam felsefesidir. Zühd hakkında bilgi için bk. Semih Ceyhan, "Zühd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 16 Kasım 2020).

¹³ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 36.

¹⁴ Margo, Hanna'nın sadece kişiler ihtiyaçlarının hizmetini yapmamaktadır. O, aynı zamanda Hanna'ya Süryânîce'yi öğretmektedir.

¹⁵ Ahmed el-Beyazidî, evini sadece Hanna'ya açmamıştır. Evinde Margo için de yer ayırmıştır. Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 69.

Halife, William'ı okuyucunun karşısına kadınlara karşı ilgi duyan, dinini değiştirecek kadar aşkına sadık bir kişi olarak çıkarmaktadır.¹⁶ Okul zamanlarını arkadaşları Hanna ve Zekeriya ile eğlenerek geçirmektedir.¹⁷ Romanda kendisini dikkat çekici kılan tek nokta, Müslüman bir kıza duyduğu ilgi ve bu ilgi için ölümü göze almış olmasıdır.¹⁸

Mariana, roman boyunca Hanna'nın etrafında dolaşan, onu yönlendiren, onun beklenen aziz¹⁹ olması için elinden geleni yapan, inatçı bir kimliğe sahip kişilik olarak rol oynamaktadır. Okumayı, yazmayı kilisede bir rahipten²⁰ öğrenmiştir.²¹ Köyde ikamet eden çocuklara okuma – yazma eğitimi vermekle meşgul olmuştur.

1.2. Dini Yaşantı

İnsanların müntesibi oldukları dini yaşamaları, vecibelerini yerine getirme şekilleri değişkenlik göstermektedir. Kimi insanlar dinlerine kuvvetle bağlılık gösterirken kimilerinin dini inancı ise sadece benimseyişten öteye geçmemektedir. Bu durum yeryüzünde varlık gösteren her din ve dini inanış için geçerlidir. Bu başlık altında, romanda geçen Hristiyan karakterlerin din anlayışı ve yaşantıları ele alınacaktır.

Hanna Krekours, Hristiyan bir ailede dünyaya gelmiştir. Ailesini kaybettiği Mardin olaylarından sonra Müslüman bir ailenin yanına yerleşmiştir. Bu durum hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar tarafından olumsuz karşılanmıştır. Hristiyanlar, Hanna'nın Müslüman bir ailenin yanında yaşamaya başlamasını dinini değiştirmiş olabileceğine bağlamış ve halk arasında bunu yaymışlardır. Ancak Hanna, durumun böyle olmadığını belirtmek istercesine kiliseye gitmeye devam etmiştir.

¹⁶ William, Hristiyan olmasına rağmen Müslüman olan Ayşe'ye âşık olmuştur. Duyguları karşılık bulunca dinlerinin buyruklarına dikkat etmeksizin bir ilişki yaşamaya başlamışlardır.

¹⁷ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 132.

¹⁸ William'ın sevdiği kadın (olan) Ayşe, Osmanlı askeriyesinde bir subay olan Hikmet Paşa tarafından ailesine evlilik teklifi götürülmüş saygın bir kadındır. Ayşe'nin babası, bu teklife ılımlı yaklaşmıştır. Hikmet Paşa, Ayşe ile aralarında gerçekleşecek olan nişan için babası ile gün tayin etmiştir. Ayşe, Hikmet Paşa'ya her defasında kendisinin zor bir kişiliğe sahip olduğunu dile getirerek onun, bu işten vazgeçmesi için çabalamıştır. Lakin Hikmet Paşa, Ayşe'yi çok beğendiği için her durumda onunla hayatı paylaşmayı kabul ettiğini dile getirmiştir. Nişan akşamı Ayşe, gözünü karartıp William'la anlaşarak evden kaçmıştır. Olanları haber alan Hikmet Paşa, öfkesinden deliye dönmüş ve gözünü karartmıştır. Ayşe ve William'ın peşine düşmüş ve onları bulup öldürmüştür. Nitekim Hikmet Paşa, karşılaştığı bu durumu kimliğine ve şerefine büyük bir saygısızlık olarak kabul etmiştir.

¹⁹ "Güçlü, değerli ve şerefli anlamındaki izz veya izzet kökünden sıfat olan azîz, Türkçe'de Batı dillerindeki saint kelimesinin karşılığı olarak 'Allah nezdinde değerli, Allah dostu' manasında kullanılmıştır. Arapça karşılığı kaddîstir. Dinî görevlerini yerine getiren, nefisini terbiye edip dinî hayatta her türlü fedakârlığa katlanan ve çeşitli kerametler gösterdiğine inanılan kimselere kilise tarafından verilen unvandır. Azîz; Hıristiyanlığın ilk devirlerinde bütün Hristiyanlar için kullanılırken sonraları, özellikle kiliseye bağlı olarak yaşayan ve bu uğurda canlarını feda edenlere (martyr) verilen bir unvan olmuştur." Detaylı bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, "Azîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Kasım 2020).

²⁰ "Rahip, Allah'tan korkan ve uzlet halinde ibadet eden kişiyi ifade etmektedir." Bk. Salime Leyla Gürkan, "Ruhban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Kasım 2020).

²¹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 101.

"...Hanna, pek çoğunun ortalığa yaydığına aksine Müslüman olmadığını, Hristiyan olmaya devam ettiğini herkese ispatlamak için gönülsüz olarak katılmaya devam ettiği Pazar günü ayininde²² karşılaştığı İbrahim el-Hurânî'yi sessizce selamladı."²³

Müslüman bir evde yaşaması Hanna'yı inanç bakımından etkilememiştir.²⁴ Bilakis farklı bir dine mensup olan bu aile ile olumlu ilişkiler kurmuş ve bu ilişkileri ömrü boyunca devam ettirmiştir.

Hanna'nın en yakın arkadaşı Zekeriya'dır. Zekeriya; Müslüman olmasına rağmen Hanna, kendisi ile samimi bir dost, yoldaş, arkadaş ilişkisi içerisindedir. Hanna için arkadaşının Müslüman olması hiçbir zaman problem teşkil etmemiştir. Müntesibi olduğu Hristiyan ve içerisinde bulunduğu Müslüman camianın kendisine, arkadaşıyla olan ilişkisi hakkında sordukları soruları kayda değer görmemiştir.

"Hanna ve Zekeriya dinleri hakkında anlatılanları umursamazlardı. Onlara inançları hakkında sorular sorulduğunda Hanna, bazen Hristiyan olduklarını söyler, bazen de Müslüman olduklarını söylerdi."²⁵

Hanna, evin büyüğü Ahmed el-Beyazidî tarafından sahiplenilmiş, korunmuş ve her türlü bakımı üstlenilmiştir. Hanna, Ahmed el-Beyazidî tarafından oğlu Zekeriya ile birlikte askeri okula kaydedilmiştir. Osmanlı zamanında askeri okula Müslümanlar dışında başka bir dine mensup kişilerin alınması mümkün değildir. Ancak Ahmet Bey, Hanna'yı öz oğlundan ayırmamış, onu askeri okula kaydedebilmek için elinden geleni yapmıştır. Keza Ahmet Bey, Hanna'nın dinini yaşamasına hiçbir zaman engel olmamış; bilakis onu, dini yaşaması konusunda desteklemiştir. Hanna'yı, kiliseye ibadet etmesi için götürmüştür.

Hanna'nın Hristiyan olarak Müslüman bir aile ile birlikte yaşaması kendisinin alışık olmadığı durumlarla karşılaşmasına ortam hazırlamıştır. Evde Müslüman genç bir kız

²² Roman içerisinde zikredilmiş olan Pazar Günü Ayini, Hristiyanlara özgü ibadetlerden bir tanesidir. İbadetler, Kiliselerde cemaatle ve papaz gözetiminde yapılmaktadır. Diğer dinlerde olduğu gibi Hristiyanlıkta da dua ve oruç gibi ferdi olarak yapılan ibadetler vardır. Genel itibarıyla ibadetler; günlük, haftalık ve yıllık olarak üçe ayrılmaktadır. Günlük ibadetler; eskiden gün içerisinde yedi kez yapılırken sabah ve akşam olmak üzere ikiye indirilmiştir. Günlük ibadetlerin kilisede papaz nezaretinde yapılması daha faziletlidir. Günlük ibadetlerde Kutsal Kitap'tan kesitler okunur. Haftalık ibadetler pazar günü gerçekleştirilmektedir. Pazar gününün ehemmiyeti Hz. İsa'nın dirildiği ve havarilerine görüldüğü gün olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Pazar Günü İbadeti, sabah ve akşam olmak üzere iki kere yapılmaktadır. Hristiyanlar için Pazar Günü Ayini, özel bir yere sahiptir. İsa Mesih'in dirilişini hatırlamak amacıyla her hafta düzenlenmektedir. Bu ayin için kiliseye temiz gelmek esas olandır. Hristiyanlıkta Pazar Günü İbadetine katılım Katolik Mezhebi'ne göre zorunluluk arz ederken, diğer mezheplerde serbestlik söz konusudur. Bazıları yılda bir defa katılımı yeterli görmektedir. Bu ibadet, kiliseye bağlılığın bir işaretidir. Pazar Günü, Ekmek – Şarap Ayini ile İsa Mesih'in vücuduna katılmış olunacağına inanılmaktadır. Bu ibadette Kutsal Kitap'tan parçalar okunmaktadır. Diğer ibadetlerden farklı olarak, duruma göre vaaz verilmekte ve inanç tazelenmektedir. Yıllık ibadetler ise; bayram, anma ve kutlama günü olarak üç şekildedir. Noel, Paskalya, Epifani, Haç Yortusu ve Meryemana Günü yıllık ibadetlerdir. Bk. Küçük vd., *Dinler Tarihi*, 481 – 482.

²³ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 14.

²⁴ Hanna, Müslümanların evinde yaşamasına rağmen dinini değiştirmesi, dinini yaşamaması ve kendileri ile olan ilişkilerinde sınırlı olması gibi baskılarla karşılaşmamıştır. O, dini ve kararları konusunda her zaman özgür bırakılmıştır.

²⁵ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 89.

yaşamaktadır ve bu kızın Hanna ile aynı ortamda bulunması İslamiyet'e göre uygun değildir.²⁶ Ahmet Bey, Hanna ve kızı Suat arasında farklı durumlar yaşanmaması adına ve insanların sürekli olarak kendisine yönelttiği, Hristiyan olan Hanna'nın nasıl Müslüman çocuklarının kardeşi olabileceğine dair sorunun önüne geçebilmek için çocuklarının odasını ayırmıştır. Ancak Hanna, Hristiyan olmasına rağmen evin Müslüman genç kızı Suat'a âşık olmuştur. Bu durum kendisi için kolay olmamıştır. Çünkü Müslüman bir kızı sevmektedir. Beraber olabilmeleri için Hanna'nın Müslüman olması gerekmektedir.²⁷ Hristiyan birisinin Müslüman bir kızla evlenebilmek için dinini değiştirmesinin kolay olmadığına inanmaktadır. İsa Mesih'in bir kadın için dinini değiştiren adamı affedip affetmeyeceğini kendi kendine sormaktadır.²⁸ Hanna'nın dinini değiştirme konusundaki düşünce şekli, onun yaşayış olarak yeni bir dini benimseme taraftarı olmadığını göstermektedir. Müslüman olmayı tercih etmeyi düşünmesinin temelinde sevdiği kadın yatmaktadır. İslamiyet'i seçtiği takdirde İsa Mesih'in kendisini affedip affetmeyeceğini sorgulayan kişi, dinini değiştirmiş sayılmayacaktır. Ancak Hanna, yaşadığı zor durum sebebiyle ilk kez dinine düşkün bir Hristiyan gibi düşünmüştür.²⁹ Her ne kadar Suat'ı sevse de Hanna, nihayetinde Müslüman bir kızla evlenmemeye karar vermiştir. Çünkü aksi bir karar pek çok sorumluluğu beraberinde getirecektir. Hanna buna cesaret edememiştir.

Hanna'nın dünya görüşünü belirlemede, ilk çocukluk dönemini beraber geçirdiği ailesinin etkisi olmuş ve onların müntesibi olduğu dine göre hayatı şekillenmiştir. Bunun bir göstergesi olarak, ibadet için kiliseye gittiği ve kilise için yardımda bulunduğu belirtilmiştir.³⁰

²⁶ İslamiyet'e göre insani ilişkilerde mahremiyet esas olmalıdır. Birbirlerine nikâh düşen kadın ve erkeğin İslami kurallar bağlamında birtakım sorumlulukları vardır. Konu hakkında geniş bilgi için bk. İbrahim Yıldız, "Kur'ân ve Sünnet'e Göre Sosyal Hayatta Kadın Erkek İlişkisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Aralık 2019), 87 – 105. Suat, bahsedilen zamanda her ne kadar küçük olsa da ikisi seneler boyunca aynı ortamda olacakları için mesafenin korunması gerekmektedir. Ahmed Bey, çevresindekilerin bu konudaki laflarını duyunca çocukların odasını ayırmıştır. Bunu yapmakla kızı Suat ve oğlu mesabesindeki Hanna ile aralarında meydana gelebilecek olan duygusal bağın önünü kapatmayı amaçlamıştır. Hristiyan kaynaklarında kadının mahremiyeti konusunda bir bilgiye rastlanılamamıştır. Ancak Hristiyanlıkta kadının yeri Yahudilik'teki anlayışa benzemektedir. Kadın; erkeğin kölesi, ihtiyaçlarının tamamlayıcısı ve ona muhtaç olan bir varlıktır. Aziz Paul'a göre erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Ameneh Baseri, "Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet Ve Saygının Karşılaştırılması", *KMO Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16/ Özel Sayı 1 (2014), 124.

²⁷ İslamiyet'e göre erkeğin ehl-i kitaptan birisi ile evlenmesi caizdir. Ancak kadının ehl-i kitaptan birisi ile evliliğinin hükmü erkeğe göre farklılık arz etmektedir. Müslüman bir kadının, ehl-i kitaptan bir erkekle evlenemeyeceğinde ittifak vardır. Detaylı bilgi için bk. İbrahim Acar, "Evlenme Engeli Olarak Din Farkı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Haziran 2002), 36.

²⁸ Hristiyan olan birinin, Hristiyan olmayan biri ile evliliği din farklılığından dolayı engel teşkil etmektedir. Nitekim 12. asırda Kilise Hukuku Hristiyanların, başka dine mensup olanlarla evliliğini hükümsüz saymıştır. Bk. Acar, "Evlenme Engeli Olarak Din Farkı", 25.

²⁹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 108. Roman içerisinde Hanna'nın yaşantısı dikkate alındığında onun dinden uzak bir karakter olduğu fark edilecektir. Burada Hanna'nın ilk kez dinine uygun bir şekilde hareket etmiş olması, onun bahsedilen noktaya kadar dinini dikkate almadığındandır.

³⁰ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 14.

"Hanna, Ahmed el-Beyazidî'nin onu kiliseye ilk götürüşünü hâlâ hatırlıyordu. O sıralar on dört yaşındaydı. Kilisede ilk kez bulunuşu, Hristiyan cemaatinde bir yankı uyandırmıştı. Pek çok kişi, ona İslamiyet'in dayatıldığına dair hikâyeler anlatıyordu. Daha sonra Hanna'nın her Pazar kiliseyi ziyareti kutsal bir randevu hâlini aldı. Pek çok Hristiyan aile ile tanıştı."³¹

"Hanna, yakındaki kilisede Pazar günü ibadetine düzenli bir şekilde devam etti. Rahiplerle selamlaşıyor ve yoksul Hristiyan ailelere yardım etme projelerini destekliyordu."³²

Ancak Hanna'nın zamanla uğradığı değişim gözden kaçmamaktadır.³³ Hayatında meydana gelen olumsuzluklar ruhen ve bedenen çökmesine sebep olmuştur. Yaşadıklarını, Allah'ın onun için yeni bir yaşam istemesine bağlamıştır. Lakin hayatın anlamını, içinde bulunduğu âlemi, benimsediği dini inancı ve diğer dinleri sorgulamaya başlamıştır. Hristiyan olmasına rağmen, Hristiyanlıkta anlam veremediği bazı durumlar, bir zaman sonra kendine saçma gelmiştir. İsa Mesih, Hristiyanlıkta³⁴ önemli bir yere sahip iken Hanna, ömrü boyunca İsa Mesih üzerine bir kez düşünmüştür. Haftalarca farklı dinler ve ilahlar üzerine düşünmüş ve kendisine şu soruyu sormuştur:

"İnsan, dinsiz ve ilahsız yaşasa ne olur?"³⁵

Hanna'nın kendi kendine sorduğu bu ve benzeri sorular günden güne artmaya başlamıştır. Ancak bir sorun vardır ki yardımcısı Mariana, Hanna'yı dinine uygun bir şekilde yaşamaya zorlamaktadır. Hanna, yapı itibariyle baskıyı sevmeyen ve her ne kadar Hristiyan olsa da patrik gibi söz sahibi kişilerin buyruklarına karşı çıkan bir kişiliği olduğundan dolayı bu baskılardan son derece rahatsız olmuştur. Mariana, Hanna'nın aziz olması için elinden geleni yapmıştır. Hatta onu bir geceliğine de olsa kilisede kalması için ikna etmiştir. Halka onun birtakım mucizeler gösterebildiğini anlatmış ve kilisede kaldığı akşam felç geçiren üç çocuğun başını eliyle okşadıktan sonra yürümeye başlamaları Mariana'nın söylemlerini destekler nitelikte olmuştur. İnsanlar Hanna'nın aziz olduğuna inanmıştır.³⁶ Fakat Hanna için durum aynı olmamıştır. O, bu durumdan son derece rahat-

³¹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 103.

³² Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 105.

³³ Küçüklüğünde Mardin'de meydana gelen katliamda ailesini, olgunluğunda Halep'te meydana gelen tufanda eşini, oğlunu, yakınlarını ve yine 1840'lı yıllarda Halep'te meydana gelen kolerada pek çok arkadaşını kaybetmesi Hanna'yı son derece olumsuz etkilemiştir. Yaşadıkları, hayata bakış açısını değiştirmiştir. Yaşadıklarının Rab tarafından bir ceza dahi olabileceğini düşünecek kadar sarsılmıştır.

³⁴ Hristiyanlık, Hz. İsa ile başlayan, onun öğretileri ile meydana gelen Mesih-İsa merkezli bir semâvî dindir. Hristiyanlık içerisinde İsa, sadece önderlik sıfatına sahip değildir. O, kurtarıcıdır. İnanılan görüşe göre İsa Mesih, dünyanın sonunda kral olarak gelecek ve mevcut olan bütün kötülükleri yok edip yeni bir düzen kuracaktır. Hristiyanlık içerisinde bulunan bu inanç sebebiyle Hristiyan biri, hayatını bu beklentiye göre düzenlemelidir. Bu inanış sadece Hristiyanlar arasında olmayıp Yahudilikte de mevcuttur. Ancak iki din arasındaki fark şudur: Hristiyanlar tekrar gelecek olan Mesih'in Hz. Meryem'in oğlu İsa'nın olduğuna inanırken Yahudiler ise yeni bir Mesih'in geleceğine inanmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Emine Öztürk – Halil Celep, "İslam ve Hristiyan İlahilerinde Hz. İsa Figürü", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015), 20 - 21.

³⁵ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 98.

³⁶ "Hristiyanlıkta bir insanın aziz olabilmesi için belli şartları taşıması gerekmektedir. Öncelikli olarak aziz olacak kişinin mucizeler göstermesi ve bir konsil tarafından azizliğinin ilan edilmesi gerekmektedir. Azizliği

sız olmuş ve yaşadıklarını anlamsız bulmuştur. Mariana'nın bu baskılarına dayanamayıp ona, aziz olmak istemediğini belirtmiştir.³⁷ Mariana ileri giderek onu bir yere kapatmış ve aziz olana kadar hiçbir arka-daş ve yakınlarıyla görüşmesine izin vermemiştir. Ruhsal olarak problem yaşayan Hanna daha da büyük bir çöküntüye uğramıştır. Allah'ın varlığından şüphe etmiş ve İsa'nın gelişinin hurafe olduğunu düşünmüştür.³⁸

Hanna düşüncelerini ve zihninde dolaşan soruları Suat'a yazmış olduğu mektupta şu şekilde ifade etmiştir:

*"Şayet mutsuzluk, meşakkat bizi bekliyorsa biz neden yaratıldık? İnsanların hakkında konuştuğu mutluluk nedir? Pek çok soru sayabilirim..."*³⁹

*"Allah'ı görmemiz mümkün değil, o hâlde sevdiklerimizin yokluğuna alışacağız."*⁴⁰

*"Bir an, Allah'ın hakikatini ve farklı dinlerin oluşunu kavramaya çalışmanın boş bir çaba olduğuna inandım."*⁴¹

Yaşamı boyunca pek çok zorlukla karşılaşan Hanna, roman sonunda acıya, hüznü, çileye, mutsuzluğa, anlam veremediği hayata tahammül edemeyip kendini nehrin sularına bırakmıştır.

Zikredilen pasajlar ve verilen bilgiler sonucunda aslında Hanna'nın müteleyen bir Hristiyan olmadığı anlaşılmaktadır. Hanna'nın tam olarak dinine uygun yaşadığı söylenemez. Elbette onun Müslüman bir kızı sevmiş olması doğrudan dinine aykırı hareket ettiğini göstermemektedir. Lakin onun, evli olmasına rağmen başka kadınlarla yakın ilişkiye sahip olması, ibadetlerini hakkıyla yerine getirmemesi, patrik gibi Hristiyanlığın önde gelen temsilcilerine karşı gelmesi dinini pek de umursamadığını göstermektedir. Hanna dinini gelişigüzel yaşamaktadır. Belki de Halife, Hanna üzerinden bir din sorgulaması yapmaktadır. Karşı çıkılan din değil dini temsil ettiği ileri sürülen kişiler ve din adına dayatılan görüşlerdir. Romanda dine bağlı bir yaşam yerine laik diyebileceğimiz, inancın sadece kalp işi olduğu ve eylemlerin din ile alakalı olmadığı görüşü öne çıkarılmaktadır. Tanrı tasavvuru ve dinlerin genel olarak sorgulanması, yaşanan travmalarla ilişkilendirilir. Nitekim ailesinin nehirden boğulması Hanna'nın kendisinin de aynı şekilde bir ölümü tercih etmesi sonucuna götürür.

Olayın başkahramanı üzerinden dikkat çeken bir husus da, yanında yetiştiği ailenin Müslüman olmasına rağmen aile içinde İslami bir yaşantının varlığına değinilmeyişidir. Kahramanların inançları farklı olsa da dine olan mesafeleri neredeyse aynıdır. Bununla beraber iyilik, yardımseverlik, dürüstlük gibi erdemlere sahip oldukları vurgulanır. Ancak

ilan edilen kişinin azizliği her mezhep tarafından kabul edilmemektedir." Bk. Murat Kaya, "Çankırılı Bir Hristiyan Azizi: Hypatius", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2019), 85.

³⁷ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 196.

³⁸ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 288.

³⁹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 339.

⁴⁰ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 340.

⁴¹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 340.

ahlaki değerler sorgulanmaz ve normal bir olaymış gibi aktarılır. Mesela bir Hristiyan kendi dininden olmayan bir kadına âşık olabilmüş ve bu normal olsa da biraz eleştiri almıştır. Hâlbuki Hanna'nın sevdiği Müslüman kız da Hanna'ya âşıktır ve onu beklemiştir. Ancak bu durum nedense inanç açısından kızın içinde bir etki oluşturmamış veya bu konudan bahsedilmemiştir.

Josephine, roman içerisinde pasif bir kahraman olarak yer almasına rağmen, onu dikkat çekici kılan özellik, dini inancına sıkıca bağlı olmasıdır. Aslında Hanna'nın kendisi ile evlenme kararı alması da onun bu özelliğinden kaynaklanmaktadır. Josephine her pazar kilisede ibadet edecek kadar mütegayin bir kişidir. Kilise için gerçekleştirilen projelere destek vermiş, evlenmeden önce vaktinin çoğunu ikamet ettiği yerde bulunan kilisede geçirmiştir. Papaz ile yakın ilişki içerisinde olup onun sözlerine son derece önem vermiş ve onunla beraber kilisede dini vecibelerini yerine getirmiştir.

*"Küçük kilisenin işlerine itina göstermişti. Papazı büyük bir özenle dinliyordu. Fakir bir aile-nin ihtiyacını karşılamak için o ailenin yardım istemesini beklemiyordu. Zira o, gurur yarasının Hristiyan ahlakıyla ilgisi olmadığını düşünüyordu."*⁴²

Josephine'in inancına uygun yaşamaya çalışması kendisini züht sahibi yapmıştır. Hanna ile evlendikten sonra kendisine sunulan imkânların⁴³ çoğuna ihtiyacı olmadığını, bunların kiliseye bağışlanması gerektiğini vurgulamıştır ki bu özelliği romanda özellikle vurgulanmıştır. Yazarın romanda bu vurguyu yapmasının temelinde, Josephine'in örnek Hristiyan niteliği taşıyor olması bulunmaktadır. Nitekim o, bir Hristiyan olarak inancını hayatına yansıtmaya çalışan tek karakter olarak okuyucunun karşısında bulunmaktadır. *"Josephine, münzevi idi. Çeyiz ayrıntılarını tartışmadı. Birkaç elbise ve Madam Hassania koleksiyonundan sade bir gelinlikle yetindi."*⁴⁴

Josephine, yaşam biçimini evlendikten sonra da devam ettirmiş ve her defasında eşine, sahip oldukları eşyaların çok fazla olduğunu söylemiştir. Hanna, Josephine'nin yaşam tarzını ve ihtiyaçları dışındaki eşyalarını kiliseye bağışlamasını anlayışla karşılamıştır.

Josephine, kendine görev edinmişçesine gün boyu İsa Mesih ve erdemli bir yaşam üzerine düşünmektedir. Bu yaşam felsefesi içinde kendine özen gösterme ve kendisini daha alımlı gösterecek şeyler için zaman ayırma gibi bir çabası yoktur. Zamanının çoğunu ibadetlerine ayırmıştır. Hayatının emanet olduğunu varsaymakta ve bundan dolayı onu, İsa Mesih'e hizmete adanmak gerektiğine inanmaktadır. Evini İsa Mesih ikonaları⁴⁵ ve

⁴² Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 38.

⁴³ Hanna, babasının ölümü sonrasında büyük mal varlığına sahip olmuştur. Josephine ile evleneceği zaman beraber yaşayacakları ev için pek çok eşya satın almıştır. Ancak Josephine, alınan eşyaların çoğunu gereksiz görmüş ve kiliseye bağışlamıştır.

⁴⁴ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 38.

⁴⁵ İkona kavramı, "Yunanca "eikon, eikein" kelimelerinden gelmektedir. Bu kavramlar, kelime olarak, "resim, suret, tasvir, benzetim, benzeşim, benzerlik" gibi anlamlar ihtiva etmektedir. İkona, "figür, imaj" anlamında da kullanılmakta ve dinî mahiyet taşıyan bir sanat eseri olarak değerlendirilmektedir. O, dinî hakikati açıklama amacına yönelik bir dua aracı olarak kutsal kişinin, olayın veya nesnenin tasvirini ifade etmektedir.

yakındaki okulun öğrencileri tarafından yapılmış İsa resimleri ile doldurmuştur.⁴⁶ Josephine, dinine saf duygularla bağlanmıştır. Başkaları tarafından fark edilen dini hassasiyeti suistimal edilmiştir. Bazı sanatçılar hususi olarak Josephine'nin evine gelip ona sahte tablolar satmıştır. Ancak Josephine için tabloların sahte ya da gerçek olması bir önem arz etmez. Onun için mühim olan bu şahısların hayatlarında bir kez de olsa İsa Mesih üzerine düşünmüş olmalarıdır.

Josephine'in mütedeyyin bir Hristiyan olduğu ve roman karakterleri arasında dini-ne bağlı, dinini hayatına tatbik etmeye çalışan nadir karakterlerden biri olduğu görülür. Ancak Josephine'in romanda sunulmuş olan dindar kimliğinin dikkat çeken noktası, bu özelliği ile çevresindeki insanlara özellikle de eşi Hanna'ya yeterince dini tavsiyelerde bulunmamış olmasıdır. Nitekim dindar bir kişinin, dini yaşantı noktasında etrafındaki insanları da düşünmesi beklenir. Elbette dinde zorlama yoktur. Lakin kendini dinine adanmış bir insanın, diğer din kardeşleri için de endişelenmesi beklenen bir durumdur. Bunun en belirgin örneği Josephine'in Hanna ile evlendikten sonra onun özel olarak yaptıkları kaleye gitmesine engel olmamasıdır. Hanna'nın bu davranışı hem dini hem de ahlaki olarak uygun değildir. Hanna'nın eş seçiminde tercihinin Josephine gibi dindar kabul edilen birinden yana kullanması, bireylerin, kendi inançlarını yeterince yaşayamasa da eşinin daha dindar olmasını tercih ettikleri gibi bir anlayışı desteklemektedir.

Halife'nin okuyucusuna dinine sıkıca bağlı olarak tanıttığı bir diğer karakter de Margo'dur. Margo, mütedeyyin karakterlerin başında gelen bir Hristiyan'dır. Hatta aynı evi paylaştığı Müslüman Ümm el-Hayr'ın İslamiyet'ten vazgeçip Hristiyanlığı seçmesi için uğraşmaktadır. Margo'nun bu çabası elbette tek taraflı değildir. Ümm el-Hayr da Margo'yu İslam'a davet etmektedir. Fırsat bulduğu her vakitte Margo ona, Hristiyanlığı seçtiği takdirde daha huzur bulacağını; onun için endişe ettiğini ve bu durumun ikisi arasında sır olarak kalacağını söylemektedir. Margo, Müslüman arkadaşının Hristiyan olması için uğraşmakta, bulduğu her fırsatta onunla din hakkında konuşmaktadır. Ancak romanda Margo'nun bu yaptığı misyonerlik faaliyeti olarak görülmemiştir. Lakin bir dinin

Hristiyan kutsal kitaplarına konu olan olaylar ile İsa başta olmak üzere Meryem, Yahya, azizler, melekler gibi kutsal kişilerin/varlıkların veya haç gibi objelerin sergilendiği paneller için de "İkona" tabiri kullanılmaktadır." Bk. Mehmet Alparslan Küçük, "İsa'nın Doğumu- İkonografi İlişkisi Üzerine", *Dini Araştırmalar* 22/55 (Haziran 2019), 184 - 185.

⁴⁶ "İkonun teolojik temeli Enkarnasyon olayına dayanarak kurulmuştur. Bu yüzden, Enkarnasyon'a teolojik temelini dayandıran ikonun, insanın Tanrı'yla bütünleşmiş halini gösterdiği kabul edilmektedir. İkonun amacı, insanın vahyi anlamasından sonra, Tanrı'yla bütünleşme yolunda ona yardımcı olmaktır. Bunun için ikon, soyut bir gerçek olan Tanrı'yla insanın arasında bir iletişim köprüsü kurmak amacıyla şekillenmesinde sanattan faydalanan somut bir gerçek olarak tanımlanmalıdır. Tanrı'yla insanın arasında bir iletişim köprüsü kurma amacını mümkün kılan gerçek, ikonun içinde bulunan ve insanda bir anamnez işlemini uyandıran sembolizmdir. Kısaca, mutlak bir sembol olan ikon, insanın Tanrı'yla irtibata geçmesini ve Onunla bütünleşmesini sağlama konusunda, asetizm yollarında uygulanan yöntemler kadar uygun bir araçtır." Bk. Mario María Lázaro, *Hristiyanlıkta İkon: Hristiyan Ana Mezheplerine Göre Farklı İkon Türlerinin Tarihsel Gelişimi, Dinsel Kullanımı ve Teolojik Önemi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6.

yayılması için yapılan faaliyet misyonerlik sayılmaktadır.⁴⁷ Margo'nun, Ümm el-Hayr'a yapmış olduğu dini davetin aralarında sır olarak kalacağına dair anlaşma yapması da zihinlerde soru işareti oluşturmaktadır. Margo, dinine bağlı bir kadın olmasına rağmen kilisede aktif rol oynamamaktadır. Misyonerlik faaliyeti için görevli kimseler ise kilise tarafından seçilmektedir. Margo'nun bu faaliyet için seçilmesinden bahsedilmediği için yazar, ikisi arasındaki bu anlaşmayı sır olarak sunmuştur. Margo, bu işi gizli tutarak el-Beyazidî ailesinin verebileceği tepkiden de sakınmış olabilir. Nitekim din farklılığına rağmen onlara evlerinin kapısını açanlar Müslümanlardır. Ancak yazarın, Müslüman kimliğine sahip olarak sunmuş olduğu karakterler de yeterince dini hassasiyeti olan kimseler değildir. Bunun en belirgin özelliği, el-Beyazidî ailesinden hiç kimsenin, evlerine aldıkları Hristiyanlara hiçbir şekilde dini tebliğde bulunmamalarıdır. Müslüman toplumlarda evlat edinme gibi bir davranış normal şartlar altında nasıl eleştirilirse, Hristiyan bir bireyin Müslüman bir ailede hiçbir dini telkinle karşılaşmaması da aynı derecede eleştiri alacak bir durumdur. Belki de yazarın çevresi de tıpkı romandaki aile gibidir. Zira yazarlar çevrelerinden esinlenerek eserler kaleme almaktadırlar. Bu durumun açıklaması yazarın zihin dünyasında yatan aile ve din algısının niceliğine bağlanabilir.

Margo, gençliğinde kendisi ile evlenmek isteyen pek çok Müslüman erkeğin varlığından bahsetmekte ve kendisiyle evlenebilmek için kiliseye gidip Hristiyan olduklarını söylemektedir. Keza, her ne kadar Müslüman bir aile ile birlikte aynı evde yaşamaya devam etseler de Hanna'nın Hristiyanlığını muhafaza etmesi için gerekenlerin yapılmasını kendisine kutsal bir görev bilmektedir.⁴⁸

Margo, aynı zamanda onurlu bir Hristiyan'dır. Son zamanlarında Müslüman bir aileyle beraber yaşıyor oluşu onu rahatsız etmekte ve Hanna'dan kendisini Hristiyanların yetimhanesine götürmesini talep etmektedir. Çünkü Margo, Hristiyanların yanında ölmek istemektedir. İçten içe eğer birlikte yaşadığı Müslüman ailenin evinde ölürse, ölmü kendi cemaati için büyük bir utanç olacaktır, diye düşünmektedir.

William, romanın adını kendisinden aldığı, halk arasında yayılan bir aşk hikâyesinin kahramanı olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Onu bu derece kahraman yapan olay ise kendisi Hristiyan iken Müslüman olan Ayşe'ye âşık olması ve aşkı için dinini değiştirecek kadar duyguları konusunda ciddi olmasıdır. William, Hristiyan olmasına rağmen dinini değiştirerek İslamiyet'i seçmek istemektedir. Dinini değiştirme konusunda kararlıdır. Ancak romanda William'ın Müslüman olduğunu gösteren hiçbir malumat sunulmamıştır. Onun da İslamiyet'i seçmek istemesinin temelinde Müslüman bir kadını seviyor olması yatmaktadır. William, İstanbul'a gittiği ve sevda ateşinin içine düştüğü vakit Hanna'ya olan

⁴⁷ "Misyon, görev ve yetki anlamına gelirken Misyonerlik, görevli kişi demektir. Misyonerlik özelde Hristiyan yayılcılığını ifade etmektedir." Misyonerlik hakkında detaylı bilgi için bk. Şinasi Gündüz, "Misyonerlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Kasım 2020).

⁴⁸ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 72.

biten her şeyi mektuplarında anlatmıştır. Hanna, William'ın duygularını alaya almıştır ancak William ne kadar ciddi olduğunu, Ayşe ile kaçmaya karar verdiğinde ortaya koymuştur. William'ı Hanna'dan ayıran en önemli özellik de budur. Hanna, Müslüman bir kız olan Suat ile evlenmeye cesaret edemeyip onunla bir yola çıkamazken; William, Ayşe'yle ölüme gitmiştir.

William'ın dini konuda zayıf olmasının temelinde sanıldığı gibi Müslüman bir kıza karşı duygu beslemesi yatmamaktadır. Ayşe ile evlenebilmek için Müslüman olmak istemiş ancak bu isteğini gerçekleştirmeden Hikmet Paşa tarafından öldürülmüştür. Aslında William, hiçbir zaman kilise hayatını sevecek, kilisenin buyruklarını yerine getirecek kadar dindar olmamıştır. Onun dindarlığı, kimlikten öteye geçmemiştir. Din değiştirme konusunda ne kadar kararlı olsa da William, dini kimliğini koruyarak öldüğü için Hristiyan ritüellerine göre defnedilmesi gerekmektedir. Ancak Hanna, onun sevdiği kadından ayrılmasını istememiş, bundan dolayı kendisi için bir cenaze töreni yapılmayacağını belirtmiştir. Ancak onun ve sevdiği kadının bir Osmanlı subayı tarafından öldürülmesi Hristiyan cephesini ayağa kaldırmıştır.⁴⁹ Ölen insanlar, dinlerine uygun bir şekilde defnedilmektedir. İslamiyet'te ölen kişinin bedeni yıkanır ve cenaze namazı kılınır. Akabinde defnedilir. Ayşe, Müslüman olmasına rağmen dinine uygun defnedilmemiştir. Ayrıca ölümü sonrası ailesinden hiç kimse defin işlemi sırasında cenazenin yanında bulunmamıştır. Elbette ki Ayşe'nin William ile evlenip beraber olması da mümkün değildir. Ancak yazar nazarında yaşanan durum çok tabii olsa gerek ki romanda bu ilişki son derece normal gösterilmiştir. Ayrıca Hristiyan bireylerin başka dinden biriyle evlenme konusunda yaşadıkları zihinsel çalkantılar kadar ileri derecede olması bir yana birkaç kelimeyle de olsa Müslüman birinin başka dinden biriyle evlenmek istediğinde neler hissettiğinden bahsedilmemiştir. Nihayet birlikte kaçarken öldürülen âşıkların defin işlemi sadece arkadaşları tarafından icra edilmiştir. Keza William, Hristiyan olarak ölmesine rağmen dini vecibelerinden olan 'Son Yağlama' ayini yerine getirilmeden defnedilmiştir. Her iki karakterin durumu okuyucuya dinlerin, müntesipleri tarafından ne ölçüde dikkate alındığını gözlemlene imkânı sunmaktadır. Her ikisinin hiçbir dini tören yapılmaksızın beraber gömülmelerine Hanna tarafından karar verilmesi de ayrıca tartışılır bir durumdur. Zekeriya ve kız kardeşi Suat da bir Müslüman olarak Hanna'ya itiraz etmemiştir.

Mariana; kiliseye, dinine ve özellikle İsa Mesih'e bağlılığı ile mütedeyyin Hristiyanlar olarak değerlendirilebilecek kişilere dâhil olan karakterlerden biridir. Hanna, Hanna

⁴⁹ Olayın yaşandığı bölgede Hristiyan ve Müslümanlar arasındaki anlaşmazlık ilk defa 17.yy.da ortaya çıkmıştır. Suriye, Mısır'ın egemenliği altında iken anlaşmazlık tohumları atılmış, Hristiyanların misyonerlik faaliyetleri bu anlaşmazlığı hızlandırmıştır. Şehirdeki ayaklanma sırasında Müslüman Osmanlı askeri tarafından Hristiyan olan William'ın öldürülmesi iki cemaati birbirine düşürmüştür. Geçmişten o güne kadar Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki anlaşmazlık bilinen bir durumdur. Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 152.

Avlusuna⁵⁰ geri dönmek istediğinde arkadaşı Zekeriya ile birlikte ona eşlik etmiştir. Mariana gibi dinine bağlı bir kadının, biri Müslüman diğeri Hristiyan iki erkek ile aynı ortamda bulunması, onlarla beraber yaşaması, ihtiyaçlarını karşılaması hiç de anlamsız değildir. Zira bu davranışı, Mariana'nın da nefesine yenik düştüğünü göstermektedir. Çünkü o, Hanna'ya karşı özel bir duygu beslemektedir. Hanna, Mariana'ya göre esnek bir Hristiyan'dır. Mariana, Hanna'nın bu durumunu bildiğinden dolayı onu, dini anlamda yönlendirmektedir. Onu, zorla da olsa ibadet etmek için kiliseye götürmüştür. Bir aziz olması için elinden geleni yapmıştır.

*"O, aptal bir kız değil; aksine son derece zeki ve nasıl olduğuna bakmaksızın hedeflerine ulaşmayı isteyen inatçı bir kız. Onu kilisenin her gün kendisine ihtiyaç duyduğu radikal bir mümine olarak vasıflayarak sözlerine devam etti. ...Mariana ile karşılaştığında Hanna'ya, bu masum kızın hâlâ son derece İsa Mesih'e bağlı olduğunu söyledi."*⁵¹

Mariana, Hanna'nın aziz olmasına o kadar inanmaktadır ki herkese onun birtakım mucizeler gösterebildiğini anlatmıştır. Hatta kiliseye gittikleri bir gün Hanna'nın geldiğini duyan halk, Hanna'dan başlarını okşamasını istemiştir. Aralarında bulunan felçli, âmâ ve başka hastalıklara sahip insanlar, onun başlarına dokunmasından sonra iyileşmiştir. Bu durum karşısında halk, Hanna'nın kutsal birisi olduğuna inanmış, onu daha fazla kutsamıştır.⁵² Mariana bu durumdan son derece memnun olmuştur. Çünkü o, en başından beri bu tablo için uğraşmaktadır.⁵³ Mariana, kendini fazla kaptırmış olacak ki Hanna'yı aziz olana kadar bir odaya kapatmıştır. Hanna, çıkmak istediğinde ona:

*"Bu odadan çıkmak yok, en azından kırk gün boyunca... Kulağına fısıldayarak, bu odadan çıkmak, hikâyenin son bulması demektir, demiştir."*⁵⁴

Mariana'nın cümlesinde vurgulanan 40 sayısı oldukça ilginçtir. Zira 40 sayısı olgunluk ve sonsuzluğu ifade eden bir rakam olarak ifade edilmiştir. Yine belirttiğine göre 40 sayısı 1, 2, 4, 5, 8, 10 ve 20'ye tam bölünebildiği için bereketli kabul edilmiştir. Bu sayı sadece İslamiyet'te önem atfedilen bir sayı olmayıp diğer dinlerde de önemli görülmüştür. Bu rakamın önemli kabul edilişi ilk defa Babil'de Ülker yıldızının kırk günlük kayboluşundan sonra tekrar gökyüzünde görülmesi üzerine yeni yıl bayramı sebebiyle kutsanmıştır. Kitab-ı Mukaddes'te de Yahuda'nın temsili olan Satürn'ün kırk yönü bulunmaktadır. Eski Ahit'te insanın ideal ömrü 3×40 yıldır. İsrail krallarının hüküm süreleri 40 yıldır. Ortaçağ Hristiyanları yaşanan tufanı 40 gün olarak hesaplamış ve İsrailoğullarının çölde 40 yıl

⁵⁰ Hanna Avlusu, Hanna'nın babası Gabriel tarafından isimlendirilmiş bir yerleşkenin adıdır. Gabriel, söz konusu olan mevkinin asıl sahibi olduğundan o mevkiye oğlu Hanna'nın adını vermiştir. O günden sonra köyün adı, Hanna Avlusu olarak kalmıştır.

⁵¹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 190.

⁵² Bir Hristiyan'ın nasıl aziz olabileceği, Hanna ile ilgili bölümde anlatılmıştır. Aziz olmak için önemli olan, kişinin mucizeler gösterebilmesidir. Elbette bu azizlik, sadece mucize göstermekle bitmemekte, gösterilen mucizelerin bir Kilise tarafından onaylanması da gerekmektedir.

⁵³ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 194.

⁵⁴ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 195.

dolaşmaları, Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda 40 gün kalması, yine Hristiyanlara göre İsa'nın kırk saat mezarda kalması, Paskalya öncesi Büyük Perhiz'in 40 gün sürmesi 40 sayısının önemine dikkat çekmektedir. İslamiyet'te 40 sayısının önemi daha çok tasavvufta görülmektedir. Tıpkı Hristiyanlıkta olduğu gibi tarikata bağlananların ön perhizini temsil eden çilenin 40 gün olması, dünyayı döndürdüğü kabul edilen ermiş sayısının 40 olması gibi pek çok tasavvufi unsur bunlar arasında zikredilmektedir. Elbette ki İslamiyet'te 40 sayısının önemi tasavvufta sınırlı kalmamıştır. Nitekim Hz. Muhammed'in nübüvvetinin başlangıcı da 40 yaşında olmuştur. Açıktan davetin başlangıcı da inananların sayısı 40'a ulaşınca gerçekleşmiştir. Kur'ân'da da 40 sayısı, insanın kemale erdiği yaş olarak geçmektedir.⁵⁵

Mariana, görüldüğü gibi son derece dinini dikkate alan bir kadındır. Yaşantısını da dinine göre belirlemektedir. Ancak onun bu derece dinine bağlılığı, akla ve mantığa uymayan davranışlar sergilemesine ve yakınlarına zarar vermesine sebep olmuştur. Hiçbir dinde aşırılık makul karşılanmamakta, orta yolun benimsenmesi tavsiye edilmektedir. Hanna, sırf bu hareketlerinden dolayı ondan uzaklaşmak istemiştir. Ancak Mariana, yaptıklarının farkına varamayacak kadar kendi dünyasına ve hedeflerine dalmıştır. Mariana'nın bu durumu, makul sayılacak bir dindarlık değildir.

2. Müslümanlık

Suriye, dini anlamda çeşitlilik arz eden bir ülkedir. Bu çeşitliliğin en kalabalık grubunu ise Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır. Haliyle nüfusu fazla olan bu semavi din, Arap edebiyatı eserlerinin konuları arasında bulunmaktadır. Halid Halife, tıpkı diğer yazarlar gibi eserlerinde İslamiyet'e de yer vermiştir. Bu çalışmada ele alınan eserinde de İslamiyet ve Müslüman karakterler büyük rol oynamaktadır.

2.1. Kişiler

Roman içerisindeki Müslüman karakterler arasında ilk sırada bulunan hiç şüphesiz Zekeriya'dır. Zekeriya'nın ilk sırada oluşu dindarlık yönünden olmayıp Müslüman kimliğine sahip olan karakterler arasında romanda en aktif rol oynayan kişi olmasından dolayıdır. Zekeriya, el-Beyazidî ailesinin tek oğlu ve büyük evladıdır. Halep'te dünyaya gelmiştir. Küçüklüğünden beri kız kardeşi ve arkadaşları ile vakit geçirmekten hoşlanmaktadır. Babası, kendisine fayda sağlayacak bir iş ile meşgul olmasını çok istemiş, onu askeri okula kaydettirmiştir. Ancak Zekeriya, arkadaşı Hanna ile okulu terk etmiş ve hayalini kurmuş olduğu eğlence hayatına, başıboşluğa kendini vermiştir. Arkadaşı ile Venedik'e gitmiştir. İlerleyen zamanda atlara olan ilgisinden dolayı kendisini atların bakımına adanmıştır.

Zekeriya ve arkadaşının Venedik'e gitmek için herhangi bir sebeple ri bulunmamaktadır. İkisinin Venedik gibi bir yere gitmeleri tamamıyla Batı'ya olan merak

⁵⁵ İskender Pala, "Kırk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 2 Aralık 2020).

ve özentilerinden dolayıdır. Romanda bu gidiş, aileden hatta en yakın arkadaşları Suat'tan gizli gerçekleşmiştir. Zekeriya'nın babası Ahmed Bey, oğlunun yurtdışına gittiğini öğrenince elbette kızmıştır. Lakin onun kızgınlığı, Zekeriya'nın boş işlerle meşgul olmasına yöneliktir. Keza romanda Ahmed Bey'in, kızını yurtdışına eğitime göndermediği için duyduğu pişmanlık zikredilmektedir. Bu durum Halid Halife'nin diğer eserlerinde de dikkat çekmektedir. Romanlarındaki karakterlerden birkaçı mutlaka yurtdışına gitme hayali kurmakta ve hatta gitmektedir. Gitme hayali kurulan ve gidilen yerler genel itibarıyla Batı'dır. Uzak Doğu'ya ya da Afrika'ya giden hiçbir karakter bulunmamaktadır. Dikkat çeken bir diğer husus ise; bu karakterler arasında herhangi bir din farkı yoktur. Müslüman olan birisi de böyle bir isteğe sahip olabilmektedir. Yazarın karakterlerine vermiş olduğu bu özellik, kendisi hakkında da okuyucuya bazı izlenimler sunmaktadır.

Zekeriya, ailesine ve memleketine duyduğu özleme dayanamayınca geri dönmüştür. Geri döndüğünde babası Ahmed Bey, oğlunu karşısına alıp konuşmamıştır. Çünkü babasının onu eğitim alması için okula yazdırmasına ve boş işlerle meşgul olmasına rıza göstermemesine rağmen o, macera yaşamak için ailesinden habersiz yurtdışına çıkmıştır. Romanda Müslüman olup da Batı'ya giden kişi olarak tanıtılan Zekeriya'nın yaşantısı, İslam'ın sunduğu yaşam tarzıyla örtüşmemektedir. Nitekim o, sadece eğlenmek ve ailesinden uzaklaşmak için yurtdışına çıkmaktadır. Bu noktada eleştirilmesi gereken husus, Zekeriya'nın nereye gittiği değil, hangi amaç uğruna gittiğidir. Kız kardeşi Suat ile birlikte özel dersler aldığı zamanlarda derslerden sıkılmış ve bir zaman sonra dersleri bırakmıştır. Babası Ahmed Bey, kızı Suat'ı ve oğlu Zekeriya'yı güzel sanatlar ve dil alanında özel derslere yollamaktadır. Yine Ahmed Bey'in neden çocuklarına Fransızca, Avrupa Görgü Kuralları gibi batıya yönelik dersler aldırıldığı düşünülmesi gereken bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Müslüman bir babanın çocuklarına Fıkıh, Hadis, Arapça, Kelam gibi İslami ilimleri ders olarak aldırması alışıl gelen ve beklenen bir durumdur. Hâlbuki yazarın Ahmed Bey karakteri ile sunmuş olduğu kimlik de diğerleri gibi gizlice Batı hayranı olabilmektedir. Tüm bunlar, bir anlamda yazarın düşünce dünyasını da ortaya koymaktadır. Nitekim Suat, ilerleyen yaşlarında almış olduğu özel dersler vesilesi ile Halep'te Avrupa modası üzerine defile hazırlamıştır. Kendisi, başta akrabaları olmak üzere çevresindeki insanlardan tepki alacağını bile bile bu işe kalkışmıştır. Halkın dindar kesimi, defile akşamı mekâna saldırmıştır.⁵⁶

Zekeriya, tıpkı yakın arkadaşı gibi gece hayatı yaşayan, içki içen, her ne kadar evlendikten sonra bu alışkanlığını bırakmış olsa da evlenmeden önce kadınlarla eğlenme gibi olumsuz özelliklere sahip bir kişidir. Atların bakımını kendine hobi olarak edinmesi dışında herhangi bir mesleğinin varlığından bahsedilmemektedir.

⁵⁶ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 251.

Zekeriya karakteri, ideal bir Müslüman olarak kabul edilmesi mümkün olmayan bir kişiliktir. Müslüman bir kişi, yaşantısında dininin yasak kıldığı davranışlardan uzak durmaya çalışmalıdır. Ancak yazarın, Zekeriya ile okuyucuya tanıttığı karakter, hayal dünyasında kurguladığı modern Müslüman kişiliği yansıtıyor olabilir. Nitekim yazarın yaşantısı dikkate alındığında aralarındaki benzerlik fark edilecektir. Yazar, İslami değerlerin neredeyse hiçbirini sayılan karakterde yansıtmamıştır. Hristiyanlıkta söz konusu olan değerler azıcık da olsa yer bulurken -kiliseye giden Josephine, azizlik için çabalayan Mariana, Pazar Günü Ayini, Tevrat okuyan Margo- İslamiyet'e özgü ibadetlere yeterince yer vermemiştir. Yazarın İslamiyet'e dair zikretmiş olduğu tek değer Ümm el-Hayr'ın Kur'ân okumasıdır.

Ahmed el-Beyazidî, Halep'teki Osmanlı Bankası'nın müdürü ve Osmanlı Valilerinin muhasebecisi olarak okuyucunun karşısına çıkan bir diğer Müslüman karakterdir. Ahmed el-Beyazidî, kültürlü bir iş adamı, çocukları için endişelenen bir baba, başkalarının ihtiyacını gideren yardımsever ve adaletli bir Müslüman kimliği ile tanıtılmaktadır.

Suat, el-Beyazidî ailesinin kızıdır. Küçük yaşlarda garip davranışlar sergilemiştir. Ailesi, bu davranışlarının halası Emine'den kendisine miras kaldığına inanmaktadır. Fransızca ve Avrupa görgü kuralları dersleri almaktadır. Babası tarafından eğitimi desteklenmiş, bilgili, kültürlü ve saygın bir kişiliğe sahiptir.

Emine, Ahmed el-Beyazidî'nin ablası, Zekeriya ve Suat'ın halasıdır. Emine, okuyucunun karşısına dindar ve mutasavvıf kimliği ile çıkmaktadır. Sessiz, kendi dünyasında yaşayan, odasından işi olmadığı sürece çıkmayan, insanlara sadece kötü haberler veren, garip davranışları ve sözleri ile dikkat çeken bir karakterdir. Sahip olduğu özelliklerinden dolayı çevresindeki insanlar kendisinden korkmaktadır ve bundan dolayı kimse onunla evlenmeye cesaret edememiştir. Ancak gelecekte haber veriyor olması, insanlar tarafından değerli görülmüştür. Pek çok insan, onu gördüğü yerde durdurup geleceği hakkında sorular sormaktadır. Önde gelen subaylar dahi onunla görüşmek için randevu ayarlamaktadır.⁵⁷

Emine karakterinde Müslüman kimliğine sahip olmasına rağmen dikkat çeken nokta onun hem tasavvuf erbabından olması hem de gelecekte haberler vermesidir. 'Gelecekte haber verme' İslamiyet'te tasvip edilen bir davranış değildir. Yazarın zihnindeki İslamiyet tasavvuru, Emine gibi çelişki teşkil eden dindar bir karakter oluşturmasına sebep olmuş olabilir. Bu da yazarın zihninde İslamiyet'in nasıl algılandığına dair bir başka ayrıntı olarak dikkat çekmektedir.

Halife, Ümm el-Hayr'ı el-Beyazidî ailesinin hizmetini yapan karakter olarak okuyucunun karşısına çıkarmaktadır. Ümm el-Hayr'ın roman içerisindeki rolü, evde-

⁵⁷ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 80.

ki hizmetçilikten öteye geçmemektedir; yani pasif rol oynamaktadır. Ancak Ümm el-Hayr, yumuşak bir kalbe sahiptir.

2.2. Dini Yaşantı

Zekeriya, romandaki Müslüman karakterler arasında rol almış olsa da dini vecibelerini yerine getirmeyen, din ile pek bir alakası olmayan bir karakter olarak okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Bir Müslüman olarak namaz kılmak, Kur'ân okumak vs. gibi dini bir davranış sergilediğine rastlanmamaktadır. Hatta İslamiyet'te yasaklanmış olan alkollü içeceklerden uzak durması gerekirken Zekeriya'nın bu içecekleri tükettiği göze çarpmaktadır. Kısaca Zekeriya, mensubu olduğu dinin emir ve yasaklarına uygun bir hayat yaşamamaktadır.

*"Zekeriya, o partide çok rakı içti. Gecenin sonunda yorgunluk ve karnında şiddetli ağrılar hissetti. Alnı terledi ve vücudunun çarpıntısı durmadı."*⁵⁸

Zekeriya, evlenmeden önce arkadaşı Hanna ile birlikte bayanlarla gece hayatı yaşamaktadır ki bu davranışı da mensubu olduğu dinin öğretileriyle uyuşmamaktadır. Zekeriya'nın içkiye aşırı düşkünlük zamanları babasının ölümünden sonraki zamanlara denk gelmektedir. Şayet babası yaşasa idi Zekeriya'nın bu davranışlarına tepki verir ya da bu davranışı sergilemesine engel olur muydu, bilinmesi mümkün olmayan bir durumdur. Kaldı ki, Ahmed Bey'in dini yaşantısı da tartışmaya açıktır. Nitekim Zekeriya halk arasında kaçık sıfatıyla ünlenmiş ve hatta evlenmek istediği kızın abisinin, Zekeriya hakkında kurmuş olduğu cümleler onun kişiliğini yeterli derecede ortaya koymuştur:

"... Kız kardeşine sordu:

- Kaçık Zekeriya ile evlenmeyi kabul ediyor musun?

Şaha gülerek 'evet' dedi. Arif sözlerine şöyle devam etti;

*- Onun hayırsız bir adam olduğunu, evlilik hayatına saygı duymadığını ve Afrin yolunda karşılaştığı ilk bayan ile sana ihanet edeceğini bilmelisin."*⁵⁹

Aslında Zekeriya, başboş bir Müslüman kimliğini temsil etse de onun için dini kimliği tartışmaya girmeyecek kadar değersizdir. *"Hanna ve Zekeriya dinleri hakkında anlatılanları umursamazlardı. Dinleri hakkında onlara sorulduğunda Hanna, bir seferinde Hristiyan olduklarını söyler, bir başka seferinde de Müslüman olduklarını söylerdi."*⁶⁰ Zekeriya'nın Hanna'nın söylediklerine ne itiraz ne de tasdik anlamında bir katkıda bulunmaması, ona göre dinin ne ölçüde anlamsız ve değersiz olduğunu göstermektedir. Aslında Zekeriya'nın bu tavrıyla, dini kimliğini tam anlamıyla temsil etmediği anlaşılmaktadır. Belki onun bu tavrı, farklı dine mensup olan insanlarla insanî ilişkilerini koruması amacıyla sergilenmiş bir tavır olabilir ancak en nihayetinde bir insanın sahip

⁵⁸ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 11.

⁵⁹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 9.

⁶⁰ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 89.

olduğu değerlere saygı duyması ve bunları muhafaza etmesi beklenmektedir. Müslüman kimliğe sahip olan Zekeriya'nın dini hakkında kendisine yöneltilen sorulara "Müslümanım" şeklinde cevap vermesi beklenirken o, susmayı tercih etmiştir.

Zekeriya'nın, arkadaşı Hanna'nın hayalini kurmuş olduğu eğlence kalesinin inşasına yardım etmiş olması da değinilmesi gereken bir diğer olumsuz tavidir. Zekeriya'nın Hanna ile kale hakkında konuşmaları esnasında söylemiş olduğu cümleler son derece dikkat çekicidir:

"Zekeriya şöyle dedi:

- *Hayalini kurduğumuz lezzet köşkünü inşa edeceğiz.*

Hanna:

... Ve intihar edenlere has bir sahne inşa edeceğiz, diyerek başını salladı."⁶¹

Ahmed el-Beyazidî, dini kimliği ile ön plana çıkan bir karakter değildir. Aksine o, insanlığı ile ön plana çıkmaktadır. Muhtaçlara yardım etmesi, başka dine mensup olmasına rağmen Hanna gibi Hristiyan birisini akrabalarına ve Hristiyan cemaatine karşı koruması, ona evini açması onun insanlık yönünü ortaya koymaktadır.

Ahmed el-Beyazidî'nin dini yaşantısı ve din anlayışı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Öyle ki halk, Ahmed el-Beyazidî'nin Hanna'yı korumak için elinden gelen her şeyi yapmasını görmektedir ve onun gizlice Hristiyanlığını sürdürdüğünü düşünmektedirler. Onun dini hakkında net olarak elde ettiğimiz tek bilgi, kendisinin Hristiyan olup sonradan İslamiyet'i seçen bir aileden gelmiş olmasıdır. Halk, geçmişte el-Beyazidî ailesinin Hristiyan olduğunu bildiği için Ahmed el-Beyazidî'nin Hanna ile yakından ilgilenmesini ve onu küçüklüğünde ibadet etmesi için kiliseye götürmesini farklı yorumlamıştır. *"İçten içe dedesinin İslamiyet'i kabul etmesinin üzerinden yüz yıldan fazla zaman geçmesine rağmen Ahmed el-Beyazidî'nin hâlâ gizlice Hristiyanlığını koruduğunu düşünüyorlardı."⁶²*

Suat, Fransızca ve Avrupaî görgü kuralları dersleri alan modern Müslüman kimliği ile okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Onun da Müslümanlığı isimden öteye geçmemektedir. Küçük yaşta, halası gibi garip davranışlar sergilediği için ailesi endişe etmektedir. Annesi, kızını okutmak için bir hocaya götürmüştür. Suat; Hanna ve Zekeriya'ya, gitmiş olduğu hocanın kıyafetlerini beğenmediğini; onun kıyafetlerinin Mösyö Can'ın kıyafetleri gibi olmadığını söylemiştir. Suat da tıpkı diğer karakterler gibi Müslüman olmasına rağmen Batı hayatını ve yaşam tarzını sevdiği için Müslüman din adamlarının kıyafetlerini beğenmemekte, Batı'ya ait kıyafetleri yeğlemektedir. Yine bir hocadan moda dersi ve terzilik eğitimi aldığı görülmektedir. Suat'ın kurmuş olduğu şu cümleler dikkat çekmektedir. *"Suat, Hanna ve Zekeriya'nın odasına girdi. Onlara, hocanın kıyafetlerini beğenmediğini, her Cuma sabahı halasını ziyarete gelen Mösyö Can'ın şık kıyafetlerine*

⁶¹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 20.

⁶² Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 87.

benzemediğini söyledi."⁶³ Gayr-i Müslim olan Mösyö Can, her cuma Suat'ın halasını ziyarete gelen kişi olarak tasvir edilmektedir. O, el-Beyazidî ailesinin yakın tanıdığı olup giyim kuşama Suat tarafından beğenilen bir kişidir. Bu beğeninin temelinde kıyafetlerinin Batı dünyasını temsil etmesi ve Suat'ın Batı'ya karşı ilgi duyması olabilir.

Suat, kardeşi Zekeriya gibi Hristiyan ve Yahudi çocuklarla arkadaşlık yapmaktadır.⁶⁴ Bu davranışı kendisinde bir gurur duygusu oluşturuyor ve "Hristiyanlar ve Yahudilerle arkadaş olduğu için iftihar ediyordu."⁶⁵ Suat, Müslüman olmasına rağmen aynı evde yaşadığı Hanna'ya karşı derin hisler beslemektedir ve duyguları karşılık bulduğu için bu ilişkiyi evlilik ile tamamlamak istemektedir. İslamiyet'te Müslüman bir kadının Müslüman olmayan bir erkekle evlenmesi yasaklanmış olsa da Hanna'nın Hristiyan olması, Suat için sorun teşkil etmemektedir. Suat, her ne kadar Hanna ile evlenmemiş olsa da son zamanlarında onun yanında olmayı tercih etmekte ve evinden ayrılarak Hanna'nın yanına gitmektedir. Bu gayr-i ahlaki ilişki de elbette mensubu olduğu dinin ilkeleriyle uyuşmamaktadır.

"Sabah uyandı. Küçük çantanın içine birkaç eşya koydu. Bir taksi çağırdı. Taksi gecikmedi. Anahtarlarla odaların kapılarını kilitledi ve ardına bakmadan kapıyı kapattı. Taksiye bindi ve öğleden önce Hanna Avlusu'na ulaştı. Her yerden görülebilen Hanna'nın odasına doğru devam etti."⁶⁶

Suat'ın dini vecibelerde zayıf olması halası Emine'nin de dikkatini çekmektedir. Müslüman bir bayanın tesettürüne, giyimine, yaşantısına dikkat etmesi gerekirken Suat, günden güne dini anlamda zayıflık göstermektedir. Öyle ki Suat, başını örtmeyi terk etmiş, sergilemiş olduğu bu tavır halası tarafından son derece yanlış kabul edilmiştir. Emine hala, çareyi onu uyarmakta bulmuştur. Ancak Suat'la halası arasında geçen konuşmalar, artık onun bu tür anlayışları umursamadığını veya daha kötüsünü yaptığı için bu davranışın çokta önemli olmadığına inandığını göstermektedir. "Ellili yaşlardayken başörtüsünü çıkarması üzerine halası kendisini uyarır, tekrar başını örtmesi durumunda bu durum hiç yaşanmamış gibi davranacağını söyler ama o kendi düşüncelerini doğru bulur ve bunu savunur.

"Suat sakince şöyle dedi:

- Başörtüsünü çıkarmaktan daha beterini yapıyorum.
- Suat'ın sözleri Hacı Emine'yi kıskırtmadı. Sakince talebini tekrarladı:
- Eşarbını tak ve dilediğini yap, dedi ve şöyle ilave etti:
- Seni yatak odandayken sadece Rabb'in görüyor; ama biz seni sokakta görüyoruz."⁶⁷

⁶³ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 75.

⁶⁴ Suat'ın hem erkek arkadaşının olması hem de bu arkadaşların kendi dininden olmaması İslamiyet açısından helal olmayan davranıştır.

⁶⁵ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 51.

⁶⁶ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 342.

⁶⁷ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 240.

Emine el-Beyazidî, Müslüman karakterler arasında en dikkat çeken kişidir. Okuyucunun karşısına dini kimliğine, her türlü sonucu göze alacak kadar bağlı bir kadın olarak çıkmaktadır. Din, onun için hassas bir değerdir. Gününün çoğunu ibadetle geçirmektedir. Mütedeyyin olan Emine, zamanla halk arasında ünü yükselen Şeyh Ebu Hüdâ es-Sayyâdî'nin fikirlerine bağlı bir davetçiye dönüşmektedir. Yazara göre onun Müslümanlığı laftan ibaret değildir. O, kendini bu yola adayan bir müminedir.

*"Emine, gün boyu Kur'ân okuyor ve vecd⁶⁸ ile ağlıyordu."*⁶⁹

Emine, sadece kendi ailesi içerisinde dini bağlılığı ile ön plana çıkmış bir karakter olmayıp halk arasında ünlenmiş ve söz sahibi bir kişiye dönüşmüştür. Ahmed el-Beyazidî, Hanna'nın bakımını üstlenmek için elinden gelen her şeyi yapmış olmasına rağmen bu durumdan rahatsız olan Emine, derviş⁷⁰ ve mutasavvıf⁷¹ Ebu Hüdâ es-Sayyâdî'ye bir mektup yazarak kardeşinin bu sorununa bir çözüm bulunmasını istemektedir. Nitekim Emine'nin din adamları arasında da bu derece söz sahibi olması, onun dini anlamdaki yetkinliğini göstermektedir. Yine romanda geçen şu cümleler Emine'nin dini kimliği hakkında okuyucuya bilgi vermektedir: *"Belediyenin fuhuş mesleği düzenlemesini kaldırmama kararına ve önde gelen din adamlarının halka açık fuhuş yerlerini kapatma taleplerine cevap vermemesine saldırı niteliğindeki sözleri şehirde dolaşıyordu."*⁷²

Emine, 1915'te Halepli askerlerin Osmanlı ordusu ile Çanakkale Savaşı'na gideceği zaman etkili sözlerini halka tekrar duyurmuştur. Galibiyet elde ederek geriye dönen Halepli askerleri pek çok kadınla karşılaşmaya gitmesinin üzerinden on yıldan fazla zaman geçtikten sonra kadınlar, şehitler için Allah'tan rahmet dilemiştir. Emine kadınlara, şehit olanların İslam'ın bayrağını yücelttikleri için kıyamet gününde Rasulallah'ın Ashabı ile haşır olacaklarını söylemiştir. Kadınlar da Emine'nin bu sözünü ezberlemişlerdir.⁷³

Emine, sadece kendi hayatında dinini yaşamaya dikkat eden bir Müslüman değildir. Aksine o, ailesi için de endişe etmekte, onların dini anlamdaki yanlışlarını elinden geldiğince düzeltmekte, bu konudaki ciddiyetini ve kararlılığını korumaktadır. Bir gün yanına başı açık gelen yeğeni Suat'ın hareketinden hiç hoşlanmaz. Suat, halasının önüne oturur ve kendisi ile konuşmasını bekler. Ancak hala uzun süre susar. Önünde açık duran Kur'ân'ı kapattıktan sonra Suat'tan eşarbını çıkarma kararından vazgeçmesini ister. Suat, o sıralar elli yaşındadır. Halasının bu talebine binaen, eşarbını çıkarmaktan daha beterini yaptığını söyler. Halası, sakinliğini koruyarak yeğenine şu şekilde cevap verir:

⁶⁸ Vecd hakkında bilgi için bk. Semih Ceyhan, "Vecd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Kasım 2020).

⁶⁹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 78.

⁷⁰ Derviş kelimesi hakkında detaylı bilgi için bk. Tahsin Yazıcı, "Derviş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Kasım 2020).

⁷¹ Mutasavvıf kelimesi için bk. Süleyman Uludağ, "Mutasavvıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Kasım 2020).

⁷² Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 239.

⁷³ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 239.

"Eşarbını tak ve dilediğin yap. Seni yatak odandayken sadece Rabb'in görüyor; ama biz seni sokakta görüyoruz." Hala sözlerine Peygamber'in 'Her kim bir kötülük görürse onu eliyle düzeltsin' hadisini tekrarlayıp, gözetimleri altında olan caddelerde kadınların açık saçık gezmesine izin vermeyeceklerini söyleyerek devam eder. Ancak hadisin devamını okumadan "Biz, kötülüğü elimizle düzelterek, imanın en zayıfıyla yetinmeyeceğiz, diyerek sözünü tamamlar."⁷⁴

Emine, bununla yetinmeyip Suat'a nasıl bir aileye sahip olduğunu ve ailesinin nasıl bir dini yaşantıyı benimsediğini hatırlatmaktadır. Ona ailesindeki kadınların tesettürlü olduğunu, uzun paltolar giydiğini, yüzlerini kapattığını, bir vakit namazı dahi terk etmediklerini hatırlatır. Ayrıca aileden hiç kimsenin Suat ve Zekeriya'nın yaptığı Yahudi ve Hristiyanlarla arkadaşlık yapmadıklarını söylerken seçtikleri arkadaşların, fahişeler için bir kale inşa edecek kadar küstah olduklarını da eklemiştir. Suat'a bunca günaha rağmen kıyamet günü Rabbi'ne ne diyeceğini de sormuştur.⁷⁵ Emine, söz konusu davranışların Müslümanlar tarafından yapılmasının mümkün olmadığını, bu davranışları sadece Yahudilerin ve Hristiyanların ya da dinden dönenlerin yapabileceğini düşünmektedir.

Emine sadece yeğeni Suat'ın karşısında durmamaktadır. Zekeriya'nın hareketlerinden, Hristiyan ve Yahudi çocukları ile arkadaş olmasından ve gayr-i ahlaki filleri yayıp alenileştiren kalenin yapımına ortak olmasından da son derece rahatsızdır. Zekeriya'ya yaptığının yanlış olduğunu her fırsatta beyan etmektedir. Nihayetinde ona, kaleyi satın almayı teklif eder. "Bu sandığın içinde çok miktarda altın var. Sen ve Hristiyan arkadaşın Hanna, zina kalesinin değerini belirleyebilirsiniz ve onu bize satabilirsiniz. Biz de onu, fazilet ve ihsan dinini yayan bir camiye dönüştürerek bağış yaparız." Zekeriya, halasının bu cümlesine karşılık alaycı bir üslupla bu kadar paranın ona nereden geldiğini sorar. Halası şu şekilde cevap verir:

"...Hayırseverlerden. Muhakkak ki o, Allah'ın malıdır."⁷⁶

Emine'nin hakiki anlamda İslami değerlere uygun yaşadığı, çevresindeki insanların da dini emirlere uygun yaşaması için çabaladığı, başıboş, başta kendi ailesi olmak üzere gayr-i ahlaki tavırlar sergileyenler için ahiret ahvalleri açısından endişe etmekte olduğu vurgulanmaktadır. Bu davranışlarıyla, Müslüman kimliği ile tanınan roman karakterleri arasında en önde gelmektedir. Yazara göre Emine, İslamiyet'i sadece benimsemekte, aynı zamanda onun emir ve buyruklarını hayatına tatbik etmeye çalışmaktadır.

Ümm el-Hayr, el-Beyazidî ailesinin evinde hizmetçi olarak çalışan, romanda aktif rol oynamamasına rağmen daha çok Hanna'nın bakıcısı Margo ile girmiş olduğu dini tartışmalarla ön plana çıkan bir karakterdir. Margo ile sürekli olarak İsa Mesih ve Peygamber Muhammed (a.s) hakkında tartışmaya girmektedir. Öyle ki Ahmed el-Beyazidî,

⁷⁴ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 240.

⁷⁵ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 241.

⁷⁶ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 254.

onlara birbirlerinden ayrılarak farklı odalarda yaşamaya devam etmelerini teklif etmiştir. Bitmek bilmeyen tartışmaları, ev halkının hayatlarının bir parçası hâlini almıştır. Aile fertlerinden Suat yaşı küçük olmasına karşılık, ikisi arasında meydana gelen problemi çözmek için müdahale etse de olumlu sonuç elde edememiştir. Kendisini Hristiyanlığa davet eden yakın arkadaşı Margo'yu bulduğu her fırsatta İslamiyet'e davet etmekte ve onun için üzüldüğünü belirtmektedir. "*Seni düşünüyorum. Senin Cennet'e gitmeni istiyorum.*"⁷⁷

Margo farklı dine mensup olmasına ve dinleri hakkında onunla sürekli tartışıyor olmasına rağmen Ümm el-Hayr, ona karşı büyük bir yakınlık hissetmektedir. Nihayetinde on üç senedir onunla aynı evi, aynı odayı paylaşmaktadır. Margo'nun son zamanlarında yanında olmakta, ondan sabırlı olmasını ve takvayı unutmamasını istemektedir.

Ümm el-Hayr, Margo'nun Hanna'ya Hristiyanların arasında ölmeyi arzuladığını ve son demlerinde hep İsa Mesih'in resimlerini görmek istediğini ifade ettiği konuşmalarını duymuştur. Ümm el-Hayr, Margo'nun elinden tutup ona, bulunduğu odanın tüm duvarlarını İsa Mesih'in resimleri ve tabloları ile dolduracağını, her sabah karşısında Hristiyanların duasını okuyacağını ve hiçbir şekilde yalnızlık hissetmesine izin vermeyeceğini söylemiştir.⁷⁸ Margo'nun evden ayrılıp Hristiyanlara ait yetimhanede geçirdiği son zamanlarında Ümm el-Hayr, her gün ona özel yemek pişirerek arkadaşını ziyarete gitmiştir.⁷⁹ Her ne olursa olsun Margo, Ümm el-Hayr için değerli bir arkadaştır. Onunla kavga etmekte ancak sonra barışmaktadır. Hüznünü, sevincini onunla paylaşmaktadır. Ümm el-Hayr için önemli olan arkadaşlık, dostluktur.

Aslında Ümm el-Hayr'ın, Margo'nun son anlarında ona dini telkinlerde bulunarak Müslüman olması için gayret etmesi gerektiği düşünülebilir. Ancak o, böyle bir davranış yerine Margo'nun din tercihinin saygı göstermiş, onu ikna etmeye çalışmaktan vazgeçmiştir.

Romanda sergilenen kurgusal hayatlar incelendiğinde eserdeki Müslüman karakterlerin dini yaşantılarının, genel kabul gören İslamî değerlerle tam olarak örtüşmediği ve hatta zaman zaman yazar tarafından farklı bir din anlayışının yansıtıldığı söylenebilir. Bu karakterlerin yazar tarafından oluşturulduğu ve yazarın gerek özel gerek de genel paylaşımları ön plana alındığı takdirde sunulan Müslüman kimliklerin İslamiyet'i temsil etme gibi bir amaca sahip olmadıkları görülmektedir.⁸⁰

3. Yahudilik

Halife'nin romanında yer alan karakterler çerçevesine bakıldığında çok az sayıda müntesibine yer verilen din, Yahudiliktir. Bunun temelinde ise asırlardır Suriye'de yaşanan

⁷⁷ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 88.

⁷⁸ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 107.

⁷⁹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 108.

⁸⁰ Yazar ile yapılan özel görüşmeler ve kamuya açık paylaşımlar sonucu zihnimize oluşan yazara dair bazı düşünceler olsa da bu çalışmada söz konusu düşünce ve değerlendirmelere yer verilmeyecektir.

savaş ve iç huzursuzluk yatıyor olabilir. Nitekim ülkedeki dini nüfus dikkate alındığında diğer semavi dinlere nazaran en az nüfusa sahip olan Yahudilerdir. Ayrıca İsrail devletinin kurulması sonrası farklı coğrafyalarda yaşayan Yahudilerin oraya göçe zorlanması da mezkur bölgedeki Yahudi nüfusun neden azaldığını izah edecek bir başka husustur.

Bu çalışmanın konusu olan '*Lem yusalli aleyhim ehad*' romanında dikkat çeken iki Yahudi karakter vardır. Bunlar Hayîm İstanbulî ve oğlu Azar'dır. Bahsedilen karakterlerin dini yönleri çok vurgulanmamış olsa da Yahudi olarak farklı bir din mensubu oldukları için ilgili şahıslar da değerlendirmeye dâhil edilecektir.

3.1. Kişiler

Hayîm İstanbulî, Yahudi yetimhanesinde görev yapmaktadır. Kendisi, 1822 yılında Halep'te meydana gelen şiddetli depremde, şehirdeki çoğu yıkılmış evlerin altından kurtulan az sayıda kişiden birisidir. Bu depremde 25.000 kişiden fazla insan hayatını kaybetmiştir. Hayîm, yedi yaşında iken evlerinin enkazı altında kalan anne, baba ve üç kardeşlerinin cesetlerini görünce bunalıma girmiştir. Tek başına kalan Hayîm, bulunduğu yerden ayrılarak şehrin yıkılmış binalarla, ağlayan kadınlarla, enkaz altında kalan eşyalarını çıkarmaya çalışan ailelerle ve tarlalara doğru kaçışan insanlarla dolmuş sokaklarında yürümeye başlamış, geceyi bir dut ağacının altında geçirmiştir. Ertesi sabah, Emeviyye Camii'ne doğru yola koyulmuştur. Önünde yürüyen, kıyafetleri düzgün bir çocuğun peşine takılmıştır. Bu çocuk on yaşlarında, meşhur bir ailenin çocuğu olan Zekeriya'nın dedesi Necip el-Beyazidî'dir. Hayîm İstanbulî, o günden sonra Necip ile yakın arkadaş olmuştur. Hayîm'in, el-Beyazidî ailesi ile ilişkisi sadece Necip ile sınırlı kalmamıştır. el-Beyazidî ailesinin ikinci kuşak çocukları ile kendi oğlu, babalarının yakın ilişkisini devam ettirmişlerdir.⁸¹

Azar, Hayîm İstanbulî'nin oğludur. Azar, Hanna'nın yakın arkadaşlarından birisi olarak tanınan terbiyeli, kibar, efendi, arkadaşlarını alaya almayan, uyumlu, utangaç gibi özellikleri ile okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Roma'da mimarlık eğitimi almıştır. Eğitimi sonrasında Halep'e geri döndükten sonra, şehirdeki Yahudilerin de yardımı ile babasının kendisi içi kurduğu ofisi açmıştır. Roma'daki okuluna ilk başladığı günde, İtalya Konsolosluğu Azar'ın zeki bir öğrenci olduğunu fark etmiş ve kendisine burs vermiştir.⁸²

3.2. Dini Yaşantı

Hayîm İstanbulî, romanda aktif rol oynamayan bir karakterdir. Karakteri hakkında geniş bir bilgiye yer verilmediği gibi, dini yaşantısı hakkında da yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu konu hakkında Hayîm ile Necip el-Beyazidî arasında kısa bir diya-

⁸¹ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 23.

⁸² Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 22.

log geçmektedir. Bu diyalogda Necip, Hayîm'in cennete gitmesini istemekte ve bunun ancak Müslüman olduğu takdirde gerçekleşebileceğini belirtmektedir.

"Necip ellerini açtı. Kur'ân'dan ezberlediği sûreleri okudu. Hayîm'e:

- *Hakikaten kıyamet saati gelmiştir, dedi.*

Hayîm güldü ve Necip'e ilk kez isminin Hayîm İstanbulî, kendisinin de Yahudi olduğunu söyledi.

...Hayîm, Necip'e sordu:

- *Kıyamet, büyüklerin küçüklerle oynadığı bir oyun mudur?*

Necip, Hayîm'in korkusuz ve kıyamet gününe karşı umursamaz oluşuna şaşırıldı. Ona, ikisinin de hesap gününe doğru yolda olduklarını, orada Allah'ı göreceklerini, Allah'ın onlara yaptıklarının hesabını soracağını anlattı. Necip, Hayîm'i dürterek:

- *Rahat ol. Cennet'e gideceğiz, dedi.*

Yahudilerin, cennete girip girmediklerini bilmediğini de ilave etti. Daha sonra Necip'in aklına bir fikir geldi ve ona:

- *Şayet benimle cennete gelmek istiyorsan Müslüman olman gerekiyor, dedi.*

Hayîm ona:

- *Nasıl Müslüman olurum? dedi.*

Necip, Hayîm'in işaret parmağından tuttu ve onu havaya kaldırdı. Ona:

- *Söyleyeceklerimi tekrarlar; diyerek ondan gözlerini kapatmasını ve dediklerini tekrarlamasını istedi:*
- *Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve Rasûlüh. / Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna gönülden inanır, sözle de ifade ederim.*

Hayîm, huşuyla şehadeti üç kere tekrarladı. Gözlerini açtığı anda Necip'in kendisine sevinçle baktığını gördü. Necip, Hayîm'e:

- *Şimdi benimle cennete gelebilirsin, dedi.*⁸³

Necip ve Hayîm arasındaki bu diyalog sonucunda Hayîm'in Müslümanlığı tercih ettiği görülmektedir. İki arasında gerçekleşen bu konuşmadan sonra romanda Hayîm'in İslamiyet'e ait herhangi bir ritüeli yerine getirip getirmediğine dair bir malumat sunulmamıştır.

Hayîm, oğlu Azar'ın, bir gece arkadaşlarıyla beraber gayr-i ahlaki bir şekilde eğlenmeye gittiğini öğrenince çok sinirlenir. Azar eve geldiğinde, onu ayaklarından tavana asar ve yüzüne tükürür. Tabii bir şekilde hakaretler eder. Yaşadığı durum, oğlundan beklemediği bir şeydir. Babasının cümleleri ise Azar'ın kulağında çınlamaktadır. Yardımsever insanların parasıyla okuyan birisi genelevlere gitme hakkına sahip değildir. Hayîm, oğlunu sert bir şekilde döver. Onu üç gün boyunca yetimhanenin erzak odasına

⁸³ Halife, Lem yusalli aleyhim ehad, 24.

kilitler. Saçını keser ve okulu bırakması ya da arkadaşlarından uzak durması arasında bir seçim yapmasını söyler.⁸⁴ Hayîm, çocuğunun eğitimi için Yahudilerin desteğini ve yardımlarını almış bir babadır. Oğlunun bu yaptığını büyük bir ayıp olarak görmektedir ki sergilemiş olduğu tavırda kendince haklıdır. Nitekim Azar'ın davranışı sadece ailenin ahlaki değerlerini zedelememektedir. Bu davranış aynı zamanda Yahudi cemaatine de leke sürmektedir.

Azar'ın ve babasının dini yaşantıları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Azar kendi dininden bir kızla evlenmiştir. Evlendiği kız ise, kendisine yardım eden Yahudi cemaatinden bir yardımsever olan Raul'un kızıdır. Azar'ın Yahudi bir kız ile evlenme sebebi, kendisine yapılan yardımlardan dolayıdır.

Azar'ın, arkadaşlarının gece hayatını tasvip eder bir tavır sergilediği görülmemektedir. Nitekim bir gece eğlenmeye gittikleri zaman, bulunduğu ortamdan ve yaptıkları işten son derece utanç duymuştur. O an ailesinin evine dönmek istemiştir. Babasının onu hiç affetmeyeceğini, yıpranmış bir kemerle ona vuracağını düşünmüştür. Çünkü babası ona, kendisine verilen bursun, okula gidebilmesi, eğitim alabilmesi için olduğunu ve bursun fakirlere yardım etmeyi amaçlayan Yahudi Topluluğu Fonu tarafından karşılandığını her defasında hatırlatmaktadır.

Azar da tıpkı diğer arkadaşları gibi, diğer dinlere mensup kişilerle ilişki içerisinde olan bir karakterdir. I. Dünya Savaşı sonucunda yaşanan ve pek çok insanın ölümüne sebep olan kıtlık sonrası çok değişen Azar, Yahudi toplumundan olanların yanı sıra Hristiyan ve Müslüman arkadaşlarından da açlık nedeniyle ölenleri elleriyle defnetmiş, sonrasında da artık her şeyden korkar bir hâl almıştır.⁸⁵

Azar, mutaassıp bir Yahudi değildir. İsrail Devleti'nin ilan edildiği gün Suat'a birkaç yıl sonra Halep topraklarında Yahudi bulamayacağını, onları doğup büyüdüğü bu topraklardan zor kullanarak da olsa göçe zorlayacaklarını söylemiştir.⁸⁶

SONUÇ

Suriyeli yazar, senarist ve şair olan Halid Halife'nin son eseri *Lem yusalli aleyhim ehad*, ailesiyle yaşamlarına Mardin'de başlayıp ailesinin öldürülmesinden sonra tek başına Halep'e gelen ve hayatına Halep'te Müslüman bir ailenin yanında devam eden Hristiyan Hanna'nın hayatını konu edinmiştir. Halife'nin eserlerinin tamamı genelde Suriye'nin özelde Halep'in tarihi sokakları arasında cereyan etmektedir. Söz konusu eserin kurgu bölgesi de diğerleri gibi Halep olarak seçilmiştir.

⁸⁴ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 90.

⁸⁵ Halife, *Lem yusalli aleyhim ehad*, 243.

⁸⁶ Azar'ın eşi Missha, İsrail Devleti'nin 15 Mayıs 1948 yılında kuruluşu ilan edildikten sonra Halep'ten çıkan ve İsrail'e ilk göç eden kişilerden biridir.

Yazar, diğer eserlerinden farklı olarak son eserini yeni bir yöntem ve ruhla kaleme almıştır. Çalışmanın konusu olan bu eser, diğer eserlerinden farklı bir kurgu taşımaktadır. Halife, ele almış olduğu konu ile Halep'in yakın tarihine ışık tutmayı amaçlamıştır. Konusunu kurgulayarak yazmış olsa da roman içerisindeki olayların gerçeklik paylarına da değinerek romanını hem kurgusal hem de gerçeklik düzleminde tamamlamıştır.

Konuyu sadece Hristiyan bir ailenin hayatıyla sınırlandırmamış, bilakis Halep'in sahip olduğu etnik ve dini çeşitlilikten yararlanarak diğer dinlere de romanında yer vermiştir. Yazarın Halep'in yakın tarihine ışık tutmaktaki amacı, burada yaşayan farklı din mensuplarına dikkat çekmektir. Halep'te yaygın olan dinlerin mensuplarının geçmişten bugüne karşılaşmış oldukları sorunları gün yüzüne çıkarmayı amaçlamıştır. Halife, salt din olgusuna değinmek yerine karakterlerin dini yaşantısını ön plana koymuştur. Karakterlerin davranışlarını, inandıkları din ile ilişkilendirerek okuyucuya aktarmış, onların genelde ve özelde yaşantılarına detaylı bir şekilde değinmiştir.

Yapılan çalışma sonucunda Hristiyanlık ve Müslümanlıkta beş karakter, Yahudilikte ise iki karakter tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular neticesinde yazarın, okuyucusuna sunmuş olduğu ve dini kimlikleri ile ön plana çıkarttığı karakterlerin birçoğunun dindar kişiliği yansıtmadığı, bahsi geçen dinler arasında inanç ve yaşayış noktasında pek bir fark olmadığı görülmüştür. Din, bu karakterlerin hayatlarının merkezinde bulunmamaktadır. Yazar, dini hassasiyet noktasında bahsedilen dinler arasında bir ayrıma gitmemiş, üç dini de aynı düzlemde kaleme almıştır. Bununla birlikte aşırılığıyla ön plana çıkarttığı ve bundan dolayı yakınlarına zarar veren karakterler de bulunmaktadır. Hristiyan olan Mariana ile Müslüman olan Emine karakterleri bunun en güzel örneğidir. Çalışma sonucunda tespit edilen bir diğer husus, yazarın din değiştirme düşüncesine zihinsel ortamda epeyce yer vermiş olmasına rağmen gerçekten dinini değiştiren sadece bir kişiden bahsedilmekte ve devamında zihinsel ya da toplumsal bir değerlendirmeye yer verilmemesidir. Hristiyan ve Yahudi karakterlerden bazıları din değiştirme konusunda rol almıştır. Hristiyan olan Hanna ve William'ın, Yahudi olan Hayîm'in Müslüman olmak isteyen kişiler olduğu, ancak bu değişimin sadece Hayîm tarafından yapıldığı görülmektedir. Beyazidî ailesinin de köken itibariyle Hristiyan olduğu ama çok önceden ailenin Müslümanlığı kabul ettiği senaryoda halk, hâlâ bir güven eksikliği göstermektedir ve Ahmed el-Beyazidî'nin Hristiyanlığını gizlice sürdürdüğü gibi bir düşünceye gidebilmektedir.

Halife'nin bu romanında din, birey ya da toplum için belirleyici faktör olmaktan ziyade tanımlayıcı kimlik olarak sunulmuş olup dindarlık veya din dışı ölçüsü ile değerlendirilebilecek bir muhteva taşımamaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, İbrahim. "Evlenme Engeli Olarak Din Farkı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (Haziran 2002), 21 – 46.

Baseri, Amereh. "Semavi Dinlerde (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik) Kadına Şiddet Ve Saygının Karşılaştırılması". *KMO Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 16/ Özel Sayı 1 (2014), 123 – 127.

Ceyhan, Semih. "Vecd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vecd>

Ceyhan, Semih. "Zühd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zuhd>

Gündüz, Şinasi. "Misyonerlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 19 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/misyonerlik>

Gürkan, Salime Leyla. "Ruhban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruhban>

Halife, Halid. *Lem yusalli aleyhim ehad*. Beyrut: Hachette Antonie, 2019.

Harman, Ömer Faruk. "Azîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aziz--hristiyanlik>

Kaya, Murat. "Çankırlı Bir Hristiyan Azizi: Hypatius". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2019), 79 – 94.

Küçük, Abdurrahman vd. *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 7. Basım, 2016.

Küçük, Mehmet Alparslan. "İsa'nın Doğumu- İkonografi İlişkisi Üzerine". *Dini Araştırmalar* 22/55 (Haziran 2019), 181 – 212.

María Lázaro, Mario. *Hristiyanlıkta İkon: Hristiyan Ana Mezheplerine Göre Farklı İkon Türlerinin Tarihsel Gelişimi, Dinsel Kullanımı ve Teolojik Önemi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Mergen, Yakup. *Suriye İç Savaşı ve Suriyeli Hristiyanlar*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Öztürk, Emine – Celep, Halil. "İslam ve Hristiyan İlahilerinde Hz. İsa Figürü". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2015), 15 – 40.

Pala, İskender. "Kırk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 2 Aralık 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kirk>

Romman. "من هو حنّاء؟". Erişim 4 Aralık 2020. <https://www.annahar.com>.

Seyda, İrşat. "Süryânîler ve Süryânîlik". *Kur'an Mesajı: İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/10,11,12 (1998), 230 – 235.

Taştemir, Mehmet. "Mardin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mardin>

Uludağ, Süleyman. "Mutasavvıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutasavvif>

Yazıcı, Tahsin. "Derviş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 21 Kasım 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dervis>

Yıldız, İbrahim. "Kur'ân ve Sünnet'e Göre Sosyal Hayatta Kadın Erkek İlişkisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*